

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**ORTADOĞU'DA TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASININ
DIŞ TİCARETİ İLE İLİŞKİSİ:
İRAN ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

HÜSEYİN AKÇELİK

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**ORTADOĞU'DA TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASININ
DIŞ TİCARETİ İLE İLİŞKİSİ:
İRAN ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

HÜSEYİN AKÇELİK

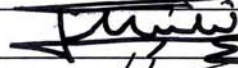

Danışman: PROF. DR. RAMAZAN ÖZEY

İstanbul, 2018

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506111011 no'lu Hüseyin AKÇELİK'in hazırladığı " Ortadoğu'da Türkiye Dış Politikasının Dış Ticareti İle İlişkisi: İran Örneği" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 11/06/2018 tarihinde saat 10:00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ...~~ka.bül~~.....' ne OYBİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.dr.Ramazan ÖZEY	Olumlu	
Doç.Dr.Mehmet ÜNLÜ	Olumlu	
Doç.Dr.Adnan ESKİKURT	Olumlu	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 21./06/2018 tarih ve 2018/12-09 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Hüseyin AKÇELİK
Ana Bilim Dalı	: Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans -Haziran 2018
Anahtar Kelimeler	: Türkiye İran Politikası, Ortadoğu Politikası.

ÖZET

ORTADOĞU'DA TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASININ DIŞ TİCARETİ İLE İLİŞKİSİ: İRAN ÖRNEĞİ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yüzünü Batı'ya çevirmesi hususu Osmanlı ardılı olarak bilinen Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de devam etmiştir. Yüzünü batıya çeviren Türkiye, Batı'nın medeniyet ve kültürel alandaki yeniliklerini hızlıca alma gayretine girmiştir. Türkiye'nin Batı ile olan bağı bazı durumlarda Ortadoğu politikasını da etkilemiştir. Fakat günümüz koşullarına bakıldığında, Türkiye yeni bir ışık olma durumu ile kendi bölgesi içerisinde lider ülke pozisyonuna kavuşmuştur. AK Parti hükümetleri dönemini kapsayan, İçinde bulunduğumuz bu yeni yapılanmada Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkileri çok fazla ilerleme kaydetmiştir ki bu durum günümüzde Batı ülkeleri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında var olan ilişkileri dahi zedeleyecek duruma gelmiştir. Bu durum gözetilerek, bu çalışmada Türkiye'nin Ortadoğu politikası üzerinden İran örneği incelenmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, Türkiye ve İran'da eşgüdümlü olarak yaşanan siyasi rejim değişikliklerinden bahsedilmiş, bu devletlerdeki benzerlikler anlatılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin İran dış politikası anlatılmıştır. Bu dönem içerisinde, Türkiye'nin İran Devleti'nden uzaklaşması, Batı'ya olan hayranlığının artış göstermesi ve muasır medeniyetler arasına katılmak için yeniden dönüşümünü gerçekleştirmesi, soğuk savaş döneminde Türkiye'nin İran politikaları ve Türkiye'nin güvenliği için İran'ın önemi dile getirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Ortadoğu'da Türkiye İran siyasi ve ekonomik ilişkileri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Türkiye'nin Batı Medeniyeti'ne ulaşma arzusu ile politikalar geliştirdiği ve ittifaklarda yer aldığı, ancak bu durumun Ortadoğu'daki dinamiklerle Polemikler yaşamasına sebep olduğu, bu nedenle bölge ile ilişkilerinin istenilen düzeye ulaşamadığı tespit edilmiştir. Anahtar Kelimeler: Türkiye İran Politikası, Ortadoğu Politikası.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Hüseyin AKÇELİK
Field : Middle East Geography and Geopolitics
Supervisor : Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
Degree Awarded and Date : Master -June 2018
Keywords : Turkey and Iran Policy, Middle East Policy

ABSTRACT

RELATIONSHIP BETWEEN TURKEY'S FOREIGN POLICY IN MIDDLE EAST WITH FOREIGN TRADE: IRAN EXAMPLE

In the last era of Ottoman Empire, Ottoman Empire turned its face to West. This continued for the follow up of Ottoman Empire, Republic of Turkey. Following West's civilization they made big progress even in the fields of identity and culture they become more related to West politically and started to become a more developed country. Turkey's relationship with West affected Middle East at some point. But if we look at condition of nowadays, we see Turkey as a hope for Middle East frequently. In this restructuring period we are in we see our relationship with Middle East even harm our relationship with Western Countries. With this condition investigated, Turkey's Middle East policy examined through Iran example in this work. To be understood clearly, mutual interaction between Turkey, West and Middle East examined Iran's historical course, milestones, their similarity with Turkey and their economical status.

Because of Turkey's Western face also secular governing and their bond to alliance with Western countries lead to disagreement with existing policies in Middle East, because of this in this work we see Turkey stays away from Middle East for a long time. But following the 1990s we see a serious change in Middle East and that lead both Turkey and Iran to different political level. In the light of serious changes both Turkey and Iran have the opportunity for making good relationships. In time because of Turkey and Iran's geopolitical location, influence of Western Countries decreased on Turkey's Middle East policy.

ÖNSÖZ

Türkiye ve tüm Dünya için çok önemli olan Ortadoğu bölgesi gerek tarihte gerekse bugün oldukça önemli bir saha olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu önemli saha içerisinde hiç şüphe yok ki en değerli konumda olan iki devletten biri Türkiye diğeri ise İran'dır. Bu bağlamda Türkiye ve İran'ın jeopolitik konumu belirlenirken Dünyadaki güç odaklarını muhakkak göz önüne almak gerekecektir. Bugün için Dünya coğrafyasında var olan başlıca güç merkezleri ABD (Amerika Birleşik Devletleri), BDT(Bağımsız Devletler Topluluğu), AB(Avrupa Birliği), Çin ve Japonya'dır. İşte Türkiye ve İran tam da bu güç odaklarının merkezinde yer almaktadır. Ayrıca bu iki önemli ülke gerek doğu-batı gerekse kuzey- güney yönlü tüm ulaşım ve iletişim bağlantı koridorlarını kontrol edebilecek kadar değerli stratejik noktada yer almaktadır. Ayrıca her ikisi de ayrı ayrı 80 milyondan fazla nüfusa sahip olarak Ortadoğu içerisinde en kalabalık ülke özelliği de taşımaktadırlar. İlişkileri hayli eski olan bu iki komşu ülkenin siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirip kendi bölgelerinde birbirlerine güven vererek daha fazla aktif rol alıp kendi bölgelerini kontrol etmeleri gerekmektedir.

Özellikle Türkiye'nin Asya ülkelerine açılmasında İran elzem bir öneme sahipken, İran için ise kendini batı dünyasına daha iyi ifade edebilmede arabulucu görevi üstlenebilecek, aynı zamanda var olan enerji gücünü güvenli bir şekilde pazarlayabileceği ve başka pazarlara ulaştırabileceği bir koridor hatta enerji nakil yolu özelliği olan bir Türkiye varlığı esastır. Durum açıktır ki her iki devlet de kendi bölgesinde güç olmak istiyorsa birbirlerine uzak ve önyargılı olmamalı, daha yakın ilişkiler kurmalıdır.

Bu çalışmada tüm Dünya devletlerinin gözünün üzerinde olduğu Ortadoğu bölgesinde iki büyük güç olarak kabul edilen Türkiye ve İran devletlerinin geçmişten bugüne siyasi münasebetleri ve bunların ekonomik ilişkilere olan etkilerine değinilmiştir. Bu çalışmada Ayrıca Türkiye ve İran taraflarının karşılıklı ilişkileri düzeltme çabaları ile beraber bu faaliyetleri yürütürken karşılaşılan zorluklara değinilmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde bana her aşamada destek olan Prof. Dr. Ramazan ÖZEY'e, her zaman bilgisine ve desteğine ihtiyaç duyduğum Doç. Dr. Mehmet ÜNLÜ'ye, Doç. Dr. Adnan ESKİKURT'a, Öğretim Görevlisi Salih YILDIRIM'a, çalışma boyunca bana manevi destek olan eşim Rabia AKÇELİK ve kızım Asel AKÇELİK'e teşekkür ederim. Çalışmanın birçok kişiye faydalı olması dileği ile...

İstanbul, 2018

Hüseyin AKÇELİK

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
GİRİŞ	1
1. TÜRKİYE VE İRAN'DA SİYASİ REJİM DEĞİŞİKLİKLERİ	4
1.1. Ortadoğu'da İki Demokratik Ülke	4
1.1.1. Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci	4
1.1.1.1. Cumhuriyet'in İlanı.....	6
1.1.2. İran'ın Demokratikleşme Süreci	7
1.1.2.1. İran'da Meşrutiyet İlanı	7
1.2. Türkiye ve İran'da Kurulan Yeni Rejimler.....	10
1.2.1. İran'da Şah Pehlevi Dönemi	10
1.2.2. Şah Pehlevi ve Mustafa Kemal İlişkileri	11
1.3. Musul Sorunu ve Yapılan Antlaşmalar	13
1.4. İran Devleti'nin Siyasi Yapısı ve Türk Devletleriyle İlişkileri.....	13
2. TÜRKİYE'NİN İRAN DIŞ POLİTİKASI	15
2.1. Türkiye'nin İran'dan Uzaklaşması	15
2.1.1. Batı Yanlısı Politikaların Takip Edilmesi.....	15
2.2. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin İran Politikaları	16
2.2.1. Politikaları Etkileyen Temel Dinamikler.....	16
2.3. Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin İran Politikaları	17
2.3.1. Değişimi Tetikleyen Dinamikler	17
2.3.2. ABD-Türkiye-İran Ekseni	20
2.3.3. İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye'nin Tavrı.....	22
2.4. Son Dönemlerdeki Aktif Politika Uygulaması (Son Çeyrek Asır)	24
2.4.1. Arap Baharı'nın Türk—İran Politikasına Etkisi	24

2.4.2. Suriye İç Savaşı ve DEAŞ Sorunun Türkiye İnan İlişkileri Üzerine Etkisi.....	27
2.5. Türkiye Güvenliği İçin İnan'ın Önemi.....	28
2.5.1. Türkiye - İnan Sınır Güvenliği Uygulaması.....	28
3. ORTA DOĞU'DA TÜRKİYE İNAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ	32
3.1. Türk -İnan Sınır İlişkileri	32
3.1.1. Türkiye - İnan Arasındaki Sınır Kapılarının Genel Özellikleri.....	32
3.1.2. Türkiye - İnan Arasındaki Sınır Kapılarının İşlerliğini Etkileyen Güvenlik Ard Bölge Sorunları.....	38
3.2. Türkiye - İnan Arasında Dış Ticaret	40
3.3. Türkiye - İnan Arasında Enerji İlişkisi	50
3.3.1. Türkiye'nin İnan'dan Doğalgaz ve Petrol İthalatı.....	50
3.3.2. TANAP(Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) Enerji Antlaşmasının İnan Açısından Değerlendirilmesi.....	53
3.3.3. Ovit Tüneli ve Doğu Anadolu Trans Yolu Projesinin Türkiye - İnan Açısından Değerlendirilmesi	56
3.4. Türkiye ile İnan Arasındaki Ticareti Geliştirmek İçin Atılan Adımlar	58
SONUÇ	60
KAYNAKÇA.....	65
ÖZGEÇMİŞ	74

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1: Türkiye-İran Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)	41
Tablo 2: Türkiye'nin Toplam Ticaretinde İran'ın Payı 1980-2014 (M. Dolar)	47
Tablo 3: İran'ın Toplam Ticaretinde Türkiye'nin Payı 1980-2013 (M. Dolar)	47
Tablo 4: Türkiye'nin İran'a olan İhracatında Başlıca Ürünler (1000 Dolar)	48

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1: Ortadoğu'nun Siyasi Haritası	3
Şekil 2: Gürbulak Sınır Kapısı	34
Şekil 3: Türkiye - İran Sero Sınır Kapısı	35
Şekil 4: Kapıköy Sınır Kapısı	36
Şekil 5: Türkiye Sınır Kapıları Haritası.....	37
Şekil 6: Başlıca Boru Hattı Sistemleri ve Projeleri	52
Şekil 7: Şekil Hazar Denizindeki Doğalgazın Aktarım Güzergâhı	54
Şekil 8: Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP).....	55
Şekil 9: Ovit Dağı Tüneli	57

GİRİŞ

İran ve Türkiye coğrafi konumları sebebi ile tarih boyunca yoğun ilişkide bulunan iki ülkedir. Ortadoğu'nun yüksek sahalarında bulunan İran; kuzeyden Hazar Gölü, Azerbaycan, Nahcivan, Ermenistan ve Türkmenistan ile çevrilmiş olup, doğu tarafında Afganistan ve Pakistan ile güneyden Basra körfezi ve Umman Denizi, batı yönünde ise Irak ve Türkiye ile çevrilmiş durumdadır. Türkiye ise kuzeyden Karadeniz, batıdan Bulgaristan, Yunanistan ve Ege denizi, güneyden Akdeniz, Suriye ve Irak, doğudan da İran, Nahcivan, Ermenistan ve Gürcistan ile çevrili durumdadır (Şekil 1). Ortadoğu'nun bu iki güçlü ülkesi, coğrafi konumları dışında jeopolitik önemleri açısından da birbirlerine oldukça benzemektedir.

İran zengin enerji kaynakları dışında bulunduğu stratejik konumla da oldukça önemli bir ülkedir. İran Ortadoğu'da bulunan ülkelerin, Asya kıtasında bulunan ülkelere geçiş işlevini yerine getirmekle gerek Doğu-Batı gerekse de Kuzey- Güney yönlü transit ulaşımı sağlaması adına önemli bir özellik arz etmektedir. Türkiye ise Avrupa ve Asya kıtaları arasında adeta bir köprü konumunda olmak, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının varlığı gibi jeopolitik özellikler nedeni ile önemli bir ülkedir. Türkiye ayrıca Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları diye adlandırılan eski dünya karalarının birbirine en çok yaklaştığı alanda bulunmak nedeni ile hem Kuzey Afrika ülkelerine hem de Asya ve Avrupa ülkelerine oldukça yakın konumdadır.¹

Bulduğu coğrafi konumun sağladığı jeopolitik avantaj yanında Türkiye'nin Ortadoğu politikasında etkin olan pekçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, tarihi, coğrafi ve sosyal faktörlerdir. Bunların haricinde, siyasal elitlerin dış politikadaki tercihleri de Türkiye'nin bölge politikasında etkilidir. Bütün bunlara ek olarak ilişkiyi etkileyen bir diğer faktör de Türkiye'nin Batı ile bağlantısı ve siyasi, ekonomik, sosyal ilişkisidir. Bu bağlantı ve ilişkileri, Ortadoğu ülkeleri ile karşılıklı ilişkilerinde olumlu ya da olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracak şekilde etkin olmuştur. Fakat süreç son zamanlarda tam da tersine dönmeye başlamıştır. 21. Yüzyıl'da Dünya'nın ağırlık

¹ Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2009, ss.328-329.

merkezi enerji havzaları zenginliği nedeni ile Ortadoğu'ya doğru kaymıştır. Ortadoğu'nun Petrol ve Doğalgaz zenginliğinden yararlanabilmek için diğer Ülkelerin Ortadoğu'da bulunan ülkelerde söz hakkı elde etme, ticaret yapma gibi pek çok durumu hayatlarına geçirmeleri gerekmektedir.

Türkiye'nin son çeyrek asırda, Ortadoğu ülkelerinden bilhassa İran ile yapmış olduğu ticaret ve kurmuş olduğu ikili ilişkiler Batı bağlantısını olumsuz etkilemeye başlamıştır. Ortaya çıkacak olumsuzlukların etkisini ortadan kaldıracak adına bu doğrultuda Türkiye, Ortadoğu ve Batı arasında denge kurmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin İran'dan uzaklaşmasına neden olan esas faktör Cumhuriyetin ilanıyla beraber, Türkiye'nin yepyeni bir ulusal kimlik kazanma sürecine girmesi olmuştur. Türkiye, 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte yeniden yapılanma konusuna öncelik vermiştir. Bu süreçte M. Kemal Atatürk'ün liderliğinde modern ve laik bir ulus devlet kurulmuştur. Bu gelişmelerin Ülke'nin Ortadoğu Ülkeleri'nden uzaklaşmasında önemli bir etken olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüşü savunan pekçok araştırma vardır. Bunlar 1920-1930'lu yıllar da siyasal ve toplumsal kültürün Batılılaşması yönünde büyük bir seferberliğin olduğunu ortaya koyarlar.²Bu konuda Yrd. Doç. Dr. Yusuf Sarımay "*Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme*" isimli yazısında "*Atatürk, Türkiye'nin medeni Dünya'da gerçek yerini alabilmesi için çağdaşlaşmanın şart olduğuna inanmış, gerçekleştirdiği radikal İnkılap'larla Türkiye'yi yapı itibari ile Batıya yaklaştırmış ve dış politikasında Batıya yöneltmiştir*" demektedir.

Batı Medeniyeti'ni yakalama amaçlı davranışlar bir yandan Türk liderlerin kültürel anlamda bu bölgeden uzak kalmalarına, diğer yandan da Ortadoğu ülkelerinde bulunan muhafazakârların da Türkiye ile ilişkilerde daha fazla mesafeli olmalarına zemin hazırlamıştır. Bununla beraber İran başta olmak üzere tüm Ortadoğu'ya Türkiye örnek teşkil etmiştir. şah Rıza Pehlevi döneminde bilhassa İran, Türkiye örneğini izleyerek modernleşme hamlelerinde bulunmuştur.³ Rıza şah'ın Türkiye ziyareti bu hamlelerin hızlanmasında etkili olmuştur. Rıza şah Türkiye modelini İran'a taşımak

² Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, ss.214-216.

³ Ramazan Gözen, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları Ankara, 2002, ss.233-268.

istese de İran'da ki dini otoritelerin baskısını kıramadığı için bunu gerçek manada başaramamıştır.

Gerek soğuk savaş yılları gerekse İran devrimi sonrası yıllar da Türkiye, yönetim şekli, kültürel ve sosyal yapısı itibari ile tüm Ortadoğu ülkelerine örnek olabilecek modern ve çağdaş bir ülkedir. Günümüzde Türkiye sadece kendi bölgesinde değil tüm Dünya'da mazlum milletlerin sesi olmaya devam etmektedir. Nerede bir sorun olsa Türkiye hep mazlumun yanında zalimin karşısında olmayı tercih etmiştir. Bu durum elbette Ortadoğu'da Arap halkları başta olmak üzere tüm milletlerin Türkiye'ye olan hayranlığını artırmıştır. Artık Türkiye bölgesinde son on yılda yaptığı hamlelerle oyun kurgulayıcı bir güç özelliği kazanmış, bölgesinde gözü olan devletlerin dikkatini çekmeye başlamıştır.

Şekil 1: Ortadoğu'nun Siyasi Haritası

Kaynak: <https://www.google.com.tr/search?q=ortado%C4%9Fu+haritas%C4%B1&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwj12LSTno3aAhUriaYKHYo4AiAQsAQIJg&biw=1366&bih=662#imgrc=GFs0Z68DDOOO3M> Erişim Tarihi: 26.03.2018

1. TÜRKİYE VE İRAN'DA SİYASİ REJİM DEĞİŞİKLİKLERİ

1.1. Ortadoğu'da İki Demokratik Ülke

1.1.1. Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci

Demokrasi kelime manası olarak çoğulculuğun katılımı, liderleri tarafından temsil edilemeyen bireylerin olmadığı toplumlar, eşit katılımcılık ve açıklık olarak anlaşılmaktadır. Bu konuda Ramazan Özey "*Cumhuriyet ve Demokrasi Anlayışımız*" adlı makalesinde "*Demokrasiyi halkın egemenliğine dayanan yönetim biçimi*" olarak tanımlamaktadır. *Abraham Lincoln*'ün tarifine göre *Demokrasi; halkın, halk tarafından ve yine halk için yönetimidir*. Demokratik ülkelerin olmazsa olmaz şartlarından bir tanesi de hiç kuşkusuz belirli aralıklar da yapılan seçimlerdir. Bireyler özgür iradelerini yapmış oldukları seçimler sayesinde belirlemektedirler. Seçimlerde irili ufaklı her türlü görüşün temsil yeteneği vardır ve hiç bir şey buna set vuramamalıdır. Seçim yapacak olan halka farklı alternatifler sunulması demokrasinin gerçekleşmesi için oldukça önemli husustur. Açıklık ilkesi yöneliminde, yönetimlerin tamamı halkın iradesine saygı göstermelidir. Demokratik ülkelerde halkın yegane meşruluk kaynağı halk desteği olmalıdır.⁴ Demokrasi tanımlarının olmazsa olmaz şartlarından biri de, devlet karşısında toplumun haklarının korunma altına alınması durumudur.⁵ Her zaman topluma karşı devlet değil, devlete karşı toplum korunmalıdır.

29 Eylül 1808 senesinde Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın Rumeli ve Anadolu Ayanları ile İstanbul'da yaptığı ve Osmanlı padişahı II. Mahmut tarafından kabul görüp, imzalanan Sened-i İttifak mukavelesi ile beraber, tarihçi ve siyaset bilimcilerin kabul ettiği genel ortak görüşe göre Türkiye siyasi tarihinde demokratikleşme hareketleri başlamış kabul edilmektedir. Demokratikleşme süreci bu

⁴ İlker Turan, *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*, 1987, s.14.

⁵ Vedat Bilgin, "Ordu, Siyaset ve Demokrasi", *Köprü*, (Güz 1996), s.3.

anlaşmayı takiben hız kazanarak günümüze kadar tarihsel bir gelişim göstermiştir.⁶Türk Demokrasi'si aşağıdaki kronolojik gelişim sürecini izlemiştir.⁷

- Sened-i İttifakın imzalanması: 29 Eylül 1908
- Tanzimat Fermanının yayınlanması: (Gülhane Hattı Hümayunu): 3 Kasım 1839
- Islahat Fermanının yayınlaması: 18 Şubat 1856
- I. Meşrutiyetin gerçekleşmesi: 23 Aralık 1876
- İlk Anayasanın oluşturulması (Kanun-i Esasi): 23 Aralık 1876
- II. Meşrutiyetin gerçekleşmesi: 23 Temmuz 1908
- 31 Mart Vakasının gerçekleşmesi ve Rejime Etkileri: 13 Nisan 1909
- Bab-ı âli Baskının gerçekleştirilmesi: 23 Ocak 1913
- Amasya Genelgesinin gerçekleşmesi (Amasya Bildirisi) 22 Haziran 1919
- Erzurum Kongresinin gerçekleşmesi (23 Temmuz - 7Ağustos 1919)
- Sivas Kongresinin gerçekleşmesi (4-11 Eylül, 1919)
- Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması: 23 Nisan 1920
- 1921 Anayasası (Teşkilatı Esasiye Kanunu)'nın Kabul edilmesi: 20 Ocak 1921
- TBMM Seçimlerinin yapılması.(TBMM II. Dönemi): 11 Ağustos 1923
- Cumhuriyet'in İlan edilmesi: 29 Ekim 1923
- 1924 Anayasası'nın Kabul edilmesi: 20 Nisan 1924
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması: 17 Kasım 1924
- Demokrat Partinin kurulması: 7 Ocak 1946
- İlk Çok Partili Seçimin gerçekleşmesi: 21 Temmuz 1946
- Demokrat Partinin İktidara gelmesi: 14 Mayıs 1950
- 27 Mayıs Darbesinin yaşanması: 27 Mayıs 1960
- 1961 Anayasası'nın Kabul edilmesi: 27 Mayıs 1961
- 12 Mart Muhtırası: 12 Mart 1971
- 24 Ocak Kararlarının yayınlanması: 24 Ocak 1980

⁶ www.ataturkinkilaplari.com Erişim Tarihi: 28.02.2017.

⁷ www.ataturkinkilaplari.com Erişim Tarihi: 28.02.2017.

- 12 Eylül Darbesinin gerçekleşmesi: 12 Eylül 1980
- 1982 Anayasası'nın Kabul edilmesi: 18 Ekim 1982
- 28 Şubat Post modern darbesi: 28 Şubat 1997
- 27 Nisan e-muhtırası: 27 Nisan 2007
- 15 Temmuz Hain Darbe Girişimi: 15 Temmuz 2016

1.1.1.1. Cumhuriyet'in İlanı

Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra vatanın dört bir yanında vatanı bölmeye çalışan diğer büyük devletlerin varlığı ülke içinde bazı grupları harekete geçirmiştir. Atatürk'de bu kişilerin başında yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu doğrultu da ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak için çalışmalarını yürütmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını tarih 23 Nisan 1920'yi gösterdiğinde gerçekleştirirken, kabul ettiği 1921 Anayasasının 1. Maddesi'nde "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" ibaresinde açık olarak dile getirilmemiş olsa da bu madde Cumhuriyet rejiminin geleceğinin göstergesi durumundaydı. Cumhuriyeti kabul etmek ise 16 Nisan 1923'te görevini tamamlamış olan Birinci Meclis zamanında değil, ancak 11 Ağustos 1923'te toplanan İkinci Meclis zamanında olacaktır.

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Meclis başkanı olarak Mustafa Kemal Paşayı, ikinci başkan olarak da Ali Fuat Paşayı seçmiştir. Başbakanlığa ise Ali Fethi getirilmiştir. Mecliste muhalif grup eleştirilerini yoğunlaştırmış, bunun üzerine Mustafa Kemal liderliğinde 25 Ekim tarihinde bir araya gelerek toplanan Bakanlar Kurulu, istifalarını hemen vermeyi ve yeni kurulacak hükümette ise hiçbir şekilde görev almama durumunu benimsemişlerdir.

Bakanların istifaları ise tarih 27 Ekim'i gösterdiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde okunmuştur. Ancak bu istifalar sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni Bakanlar Kurulunu oluşturmak için gerekli olan seçimi gerçekleştiremedi. Bu karışık dönemde, Cumhuriyet düşüncesini içinde barındıran Mustafa Kemal uygun ortamın olduğunu düşündü. Başkomutan Atatürk, 28 Ekim akşamında yakın çalışma arkadaşlarını çağırıp, Çankaya'da onlara; yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz demiştir.

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü beraber Cumhuriyet'in ilanına ilişkin anayasa değişikliği üzerinde çalıştılar. Halk Fırkası, 29 Ekim tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda, Mustafa Kemal'i ortaya çıkan hükümet bunalımı sorununu çözmekle görevlendirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal de cumhuriyetin ilanına yönelik anayasa değişikliği önermesini açıkladı.

Öncelikle Halk Fırkası'nın Meclis grubunda ve bunu takiben de TBMM Genel Kurulunda, Anayasa'nın 1inci, 2nci, 10uncu, 11inci ve 12nci maddelerinin değiştirilmesinin kabul görmesiyle Cumhuriyet resmen ilan edilmiştir.

1.1.2. İran'ın Demokratikleşme Süreci

1.1.2.1. İran'da Meşrutiyet İlanı

Rusya ve İran arasında 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile İran da gerileme durumları baş gösterdi. Bu gerileme o denli hızlı seyretti ki, bu durum da Rusya'nın Türkistan'ı alması akabinde, Rusya ve Büyük Britanya güçleri, İran Devleti'nde süreklilik arz eden nüfuz elde etmeye başladı.⁸ Bu dönemde Şah Muzaffer al-din, 1885 senesinden itibaren İran'ın batı tarafından gelip aynı zamanda Türkçe konuşan Kazak Tugay'ı vasıtasıyla korunma altına alındı. 1907 senesinde ise, İran Devleti'nde meşrutî idare resmi şekilde kurulmuş ve ilk Anayasa da faal olarak uygulamaya alınmıştır.⁹ Anayasanın yürürlüğe girdiği yıl, Şah Muhammed Ali tahta geçmiştir. Bu dönemde ise Şah Muhammed Ali ile Meclisin arasında bazı sıkıntılar yaşanmıştır.

Meşrutiyet'in ilan edilmesi akabinde İran'da bir süre ciddi manada iç karışıklık dönemi haiz oldu. Meşrutiyet yönetiminin önde yer alan üç lideri ile binlerce sivil vatandaş ölümle yüzleşti. İran da bunlar yaşanırken, 1907 senesinde İngiltere ile Rusya

⁸ Karl Krüger, **Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**,(Nşr. Nihat Önel), İstanbul, 1981, s.163.

⁹ Türkiye ve Mısır'da gerçekleştirilen Modernleşme çalışmaları İran'ı da etkilemişti.1905 Rus-Japon savaşı ve Rus ihtilal girişimi İranlıları cesaretlendirmişti. Anayasa 1830 Belçika Anayasasından ilham alınmış, 1979 yılına kadar da yürürlükte kalmıştır.İsmailHakkıGöksoy, **Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi**,Isparta: Fakülte Yayınları, 1997, ss.104-105.

kendi aralarında bir anlaşma yaparak İran Devletini kendi nüfuz alanlarına bölmek suretiyle bölge bölge paylaşmışlardı.¹⁰

Zaman içinde güç kazanan Rusya, İran Devleti'nden çok daha üstün bir hale geçmişti. 15 Kanlı mücadele akabinde 1914 senesinde İran Meclisi yine toplanmıştı ve Sultan Ahmed (Kaçar Hanedanından, Devrik Şah'ın büyük oğludur) İran'da Şah olarak saraya girmişti.¹¹

I. Dünya savaşı yapılırken, İran hükümeti tarafsız olma eğilimini gösterdi fakat bu tarafsızlık denemesi çok da başarılı olmadı.¹² Savaş yapılırken İran topraklarının Türk, Rus ve İngiliz askeri kuvvetlerinin çarpışma sahası olması bu durumun nedeni idi.¹³ Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesi akabinde, Rus orduları işgal altında bırakmış oldukları Türk kentleriyle birlikte yine işgal ettikleri Transkafkasya bölgesinin tamamından geriye çekildiler. Akabinde bahsi geçen bu bölgeyi Osmanlı Orduları fethetti ve Kazım Karabekir Paşa karargahını Tebriz'de kurma gücüne erişti. Daha sonra Osmanlıların geri çekilme kararı alması ile Tebriz'de ise Azerbaycan Sosyalist Partisi kurulmuştu. 1920 senesinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti resmi olarak kuruldu. İran Devleti daha sonra Rusya'nın ihtilalden kaynaklı geri çekilmesi nedeni ile İngilizlerin nüfuzuna girdi. İngiltere, İran Devleti'ni nüfuzuna aldıktan sonra, kendi etkinliğine zararlı olmaması için var olan Sovyet temsilciliklerinin tamamını kapattırdı. Rusya'da 26 Haziran 1919 tarihinde, İran'ın Çarlık Rusyası'na olan borçlarını yok saymaya, ayrıca İran üzerindeki tüm haklarından vazgeçmeye hazır bulunduğunu bildirmişti.¹⁴

İngiltere, tarihler 9 Ağustos 1919'u gösterdiğinde İran ile çok gizli bir anlaşma gerçekleştirdi. Yapılan bu anlaşma bağlamında, İran resmi olarak İngiltere'nin kendi iç

¹⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s.28.

¹¹ Philip Mansel, **İstanbul**, (Nşr Nigar Alemdar), Everest Yayınları, 1998, ss.80-82.

¹² Krüger, s.164.

¹³ PeterMansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, İstanbul: Sander Yayınları, 1975, s.108.

¹⁴ Kamuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Bilgi Yayınevi, 1986, ss.194; Meliha Anbarcıoğlu, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar", **Doğu İleri Dergisi**, III/4 Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1983, s.11.

himayesini kabul etmiş bulunuyordu.¹⁵ Ancak gerçekleştirilmiş olan bu anlaşma İran da Milliyetçiler tarafından çok sert tepki ile karşılanmıştır.

İran Meclisi de gerçekleştirilen bu antlaşmaya onay vermemiştir.¹⁶ Savaşın usanmış olan halk sebebiyle İngiltere de İran'a baskı gerçekleştirememiştir. Denikin güçlerinin yenilgi alması hasebiyle Rusya tekrar İran'ın kuzeyini elde etti. İran'ın bu sonraki dönemde Rusya ile olan anlaşma girişimlerinde istenilen hedefe varamadığı gözlemlenmiştir. 1920 senesi sonlarında Rıza Han, ordunun başına geçti. Rıza han, elinde bulundurduğu askeri güçlerle hükümet darbesi yaptı.¹⁷ 1921 de gerçekleştirilen bu darbeyi takip eden dönemde Rıza Han Başkumandan ve aynı zamanda Savunma Bakanı olurken, Ziyaeddin Tabatabaî'yi ise Başbakan olmuştur.¹⁸

İran, Osmanlı'nın son dönemlerinde meşrutiyeti ilan etmiştir. Ancak İran, ıslahat çalışmalarının yetmediği ve ülkenin dini bir otorite ile yönetilemediği düşüncesi ve Almanya'nın da çeşitli oyunlarıyla I. Dünya Savaşı'na çekilmiştir.

İran'da bu devrimler yaşanırken aynı tarihler de, Türkiye Atatürk önderliğinde yedi düvele karşı Kurtuluş Savaşı veriyordu. Bu süreçte komutayı ele alan Mustafa Kemal, vatanın her bir karış toprağını adım adım kongrelerle, toplantılarla ve atadığı delegelerle kontrol etmeye çaba harcıyordu. Nitekim kazanılan başarılar üzerine Dünya devleri, Lozan Antlaşmasını imzalayarak Türkiye'den geri çekilmişlerdir.

Yine bu sıralarda Rusya'nın İran ile olan politik sertleşmesi sona ermiş ve yerini dostluk antlaşması yapılacak bir zemine bırakmıştır.¹⁹ Rıza Han ise Ahmet Şah'ı ikna edip yeni bir hükümet kurmuş, daha önce başkumandan ve savunma bakanı iken yeni hükümette başbakanlık görevini üstlenmiştir. Rıza Han, hükümetin ilk günlerinde Ahmet Şah'ı uzun süreli bir ikamet için Avrupa'ya göndermiştir (Ekim 1923). Aynı dönem de 29 Ekim 1923'de Mustafa Kemal önderliğinde Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir.

¹⁵ Mansfield, s.108; Gürün, s.194;Krüger, s.165.

¹⁶ Armaoğlu, s.208.

¹⁷ Mansel, s.149.

¹⁸ Gürün, s.194, Anbarcıoğlu, s.11.

¹⁹ Armaoğlu, s.208.

1.2. Türkiye ve İran'da Kurulan Yeni Rejimler

Türk ve İran ilişkilerinde esasen Osmanlı Devleti'nin nihayete ermesi ve aynı zamanda İran'da Pehlevi Hanedanı'nın tahta geçmesi ile beraber yepyeni bir süreç başlamıştır. 1921 yılında Rıza Şah'ın yapmış olduğu ihtilal ile başlayan bu yeni dönemde Ulus-Devlet yapısının oluşturulması, modernite gibi olgular bu devletlerin özelinde giderek daha üst sıralara çıkmıştır. Böylece İran ve Türkiye daha fazla güç birliği ve ortaklık yapmaya başlamıştır. Bu süre zarfında yavaş adımlarla fakat sürekli iyileşmenin sağlanabileceği bir yaklaşım egemen olmuştur.

Daha Türkiye'nin İtilaf devletlerine karşı Kurtuluş Savaşı verdiği sırada her iki ülke birbirlerine diplomatlar vasıtası ile dostluk mesajları yayınlamış ve aralarında yakınlaşma başlamıştır. Bahsi geçen bu dönem de her iki ülkenin de öncelikli olarak dış politikasının esas parametrelerini daha ziyade dış güçlerin toprak arzularına karşı durmak, uluslararası işbirliğinin destekçisi olmak ve ayrılıkçı hareketleri engellemek yönündeki eylemler oluşturmuştur.²⁰

İran Devleti'nin Ankara hükümetini resmen tanımış olması ile beraber 1921 senesinde Moskova'nın girişimleri sayesinde Türkiye, Sovyetler Birliği, Afganistan ve İran arasında ikili anlaşmalar imzalanmıştır. İran'ın Ankara hükümetini resmen tanınması ve akabinde imzalanan anlaşmaların Türkiye-İran ilişkileri üzerinde olumlu birtakım etkileri olmuştur.

1.2.1. İran'da Şah Pehlevi Dönemi

Türkiye-İran ilişkilerinde olumlu etkiler yapan yeni gelişme, İran'da yönetimi elinde bulunduran Kacar Hanedanı'nın askeri bir darbe sayesinde 1925 yılında sonlandırılması ve askeri darbeyi yürüten Albay Rıza Pehlevi'nin kendisini ülke de Şah olarak ilan etmesiydi. Şah Pehlevi Türkiye'de Atatürk'ün önderliğini ve reformlarını ciddi manada takip ediyor hatta ciddi manada da büyük bir hayranlık duyuyordu.²¹

²⁰ Al-Jazeera, "Geçmişten Günümüze Türkiye – İran İlişkileri", Ortadoğu, 2014.

²¹ İltis Türkmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, BİLGESAM Yayınları, No:5, 2010, s.71.

Şah Pehlevi dönemi öncesinde Türkiye - İran ilişkileri, temelde Pers'ler zamanından beri devam eden ve İslam'ın yayılışı ile Türk hakimiyeti döneminde şekillenen bir anlayış doğrultusunda yaşanıyordu. Özellikle Osmanlı-Safevi çekişmesi İran'ın sonraki yönetimleri tarafından da sürdürülmüştü.

Farklı bir anlayışa sahip olan Şah Pehlevi 1934 senesinde Türkiye'ye bir ay devam eden uzun bir ziyaret gerçekleştirdi. Atatürk'ün Türkiye'de yapmış olduğu bütün ıslahatları ve yenilikleri ülkesine taşıdı.²²

1.2.2. Şah Pehlevi ve Mustafa Kemal İlişkileri

7 Temmuz 1922 senesinde İran sefiri onuruna Rus sefiri Arolof bir ziyafet düzenlemişti. Arolof'un vermiş olduğu bu ziyafete Türkiye'nin kurucusu olan Mustafa Kemal'de davet edilmişti. Mustafa Kemal bu ziyafet sırasında İran ve Türkiye ikili ilişkilerine değinerek yaptığı konuşmasında şöyle ifade ediyordu iki ülkenin durumunu:

*"İçimizde gerçekten büyük bir boşluk vardı. O da İran milletinin mümessilinden mahrumiyettir. Bugün ona da muvaffak olduğumuz için bahtıyarız. Türkiye halkının şark milletleriyle, Rusya, Azerbaycan, Afgan ve, İran ile olan revabatu sadece hissi hayat üzerine mübteni değildir. Hakiki maddi gayr-ı kabil-i bedel bir takım esaslara dayanmaktadır. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi sadece kendi nam ve hesabına olsaydı belki de daha kısa, daha az kanlı olur ve çabuk biterdi. Fakat müdafaa ettiği dava bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır."*²³

Mustafa Kemal'in ziyafet sırasında yapmış olduğu bu konuşmasının da gösterdiği gibi iki ülke arasında çok yönlü ilişkilerin tarih boyunca tam olarak gelişemediği ve iki ülke arasında ki ilişkilerin iyi yönlü seyretmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bilhassa 1918 ila 1925 seneleri arası bazı anlaşmazlıklar iki ülke ilişkilerini ciddi derecede etkilemiştir. Bunlar; mezhep ve hudut anlaşmazlıkları, Türkçülük, Kürtçülük akımları gibi durumlardan kaynaklanmıştır.

²² Al-Jazeera, "Geçmişten Günümüze Türkiye – İran İlişkileri", Ortadoğu, 2014.

²³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III) III, Ankara, 1997,ss.43-45.

Fakat zaman zaman ilişkilerin olumlu yönde düzene girmesi amacıyla karşılıklı bazı girişimlerde de bulunulmuştu. 1923 senesinde Türkiye hükümeti, İran Hükümetine bir nota verip İranlılarla alakalı olarak "acem" ifadesinin alanyazından kaldırılacağını ifade etmiştir, bu duruma karşılık olarak İran Hükümeti'nde tüm resmi dairelere ve gazetelere "Osmanlı" ifadesi yerine "Türkiye" ifadesinin kullanılmasını bildirmiştir. 1925 senesinde de bu durum biraz daha genişletilerek her iki ülke basınında birbirleri aleyhinde birbirlerine karşı suçlayıcı ve küçültücü nitelikte olan yazıların engellenmesine çalışılmıştır.²⁴

İran'a yeni bir soluk getiren Rıza şah, Mustafa Kemal'in yaptığı yeniliklerden büyük oranda etkilenmişti. Bu sebeple Rıza Şah İran'da köklü ve ciddi manada reformlar yapmak istiyor, kendi ülkesinin muaasır medeniyetler seviyesine ulaşip çağdaşlaşmasını arzuluyordu.²⁵

Hakikaten İran'da Rıza Şah'ın asıl olarak gerçekleştirmek istediği reformlar Türkiye'de Atatürk'ün daha evvel yaptığı reformlara benzemektedir. Ancak şöyle bir durum vardır ki, Mustafa Kemal birçok yeniliği Rıza Şah'tan daha evvel uygulamaya almıştır. Örneğin, Mustafa Kemal 1924 senesinde Halifeliği ülke yönetiminden kaldırmıştır. Meydana gelen bu gelişme İran lideri, Rıza Şah nezdinde olumlu bir etki uyandırmıştır. Fakat Türkiye'de Hilafet'in kaldırılması, İran'da ki bazı zümreler tarafından çokta iyi karşılanmamıştır. Elbette bu durum İran-Türkiye arasındaki ilişkileri ciddi manada olumsuz yönde etkilemiştir.²⁶

Rıza Şah, Mustafa Kemal'in İslam topraklarına kurmuş olduğu bu yeni rejimi fazlasıyla sevmiş ve bir ara kendi vatanında da bu düzeni kurmak istemiştir,²⁷ fakat halkın şahlık sistemini devam ettirme istemi sebebi ile Cumhuriyet kurma düşüncesinden vazgeçmiştir. Cumhuriyet kurma düşüncesi esasen İran'da Kaçar Hanedanına son verilmesi sonrasında tartışılmıştı. Yani ülkede Cumhuriyet'i kurma düşünceleri dolaşırken, Rıza Han henüz Şah ünvanını almamıştı bile. Rıza Han'ın yeni

²⁴ Anbarcıoğlu, ss.7-8;İki ülke arasındaki 1923 Yılındaki ilişkileri olumsuz etkileyen sorunlardan biri bir Türk ile İranlının evlenmesi, bir başkası da Türkiye'de ikamet eden İranlılardı. Ahmet Özgiray,"İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1919-1938)",*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI/33, ss.687-688.

²⁵ Armaoğlu, s.209.

²⁶ MehmetGönlübolve CemSar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)*,Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

²⁷ Gürün, s.194; Anbarcıoğlu, s.13.

yönetim rejimi kurma fikrinde olduğu, Cumhuriyet rejimi ile Şahlık düzeni arasında gılgeller ile dolu bir dönem geçirdiği TBMM Ankarası'nda dikkatle izlenmiş, Cumhuriyetin reddedilmesi ise Ankara'da üzüntü ile karşılanmıştır. Fakat akabinde Şah'ın yeniden yapılanma için yapmaya başladığı reform hareketleri Türkiye tarafından da, daima desteklenmiştir.²⁸

1.3. Musul Sorunu ve Yapılan Antlaşmalar

Musul Meselesi'nin gündemde olduğu ve Doğu Anadolu'da isyanların ortaya çıktığı 1925 senesinde İranlı aşiretler sıkça sınırı görmezden gelerek çeşitli eylemlerde bulundular. Sınır boyunca meydana gelen çatışmalar, Musul'un durumu çözüme kavuştuktan sonra dahi devam etti. İki ülke arasında 1926 yılında bir dostluk ve güvenlik anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile birlikte taraflar; her iki ülkenin de zor durumda kaldığı durumları ortadan kaldırmayı ve aşiretlerin iki ülkenin güvenliğini tehdit eden eylemlerine karşı önlemler almayı taahhüt ediyorlardı. Buna göre gereken durumlarda her an için ortak önlemlere de başvurulabilecekti. Dahası antlaşmaya göre Türkiye ile İran arasındaki mevcut olan dostluğun ilelebet olacağı vurgulanıyordu. Yapılan bu antlaşmalara rağmen sınır olayları ciddi manada devam etti. 1926 yılında imzalanmış olan yeni bir antlaşma sayesinde meydana gelen olayların önlenmesi amacıyla Ağrı bölgesinde Türkiye'nin lehine olacak şekilde bir hudut tashihi icra edildi. Aynı zamanda bir Hakemlik, Uzlaşma ve Yargı yöntemi Anlaşması da akdedilmiş oldu. 1932 senesinde ise 1926 tarihli Dostluk ve Güvenlik Anlaşması revize edildi. Bütün bu ilerleme kayıtları akabinde de, Türkiye ile İran arasındaki ilişki ve alakalar ciddi manada istikrarlı ve hakikaten dostane bir zemine oturtulabildi.²⁹

1.4. İran Devleti'nin Siyasi Yapısı ve Türk Devletleriyle İlişkileri

İran, X. yüzyıl sonlarında Türk kökenli Gazne Devleti yönetimine geçti. 1040 yılında ise Selçukluların Gaznelileri Dandanakan'da yenmesinin akabinde, Türkler İran'ı yalnızca idare etmekle kalmayıp, aynı zamanda kitleler halinde bu ülkeye

²⁸ OrhanKoloğlu, **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Ankara: Kaynak Yayınları, 1979, s.68.

²⁹ Türkmen, s.72.

yerleşmişlerdir. Bu olay sonrasında ise, İran devletinde pek çok Türkmen bölgesi ortaya çıkmış ve İran'da Türk nüfus artmıştır. Bu süreçte Türk ve İran kültürleri birbirlerinden etkilenmiş, Türk diline pekçok Farsça kelime girmiştir. Bu dönem içinde sanat, bilim ve devlet yönetimi hususunda da önem arz edecek biçimde etkileşim meydana geldi.³⁰

Yeniçağda Osmanlı Sultanı'nın Ortadoğu'daki en büyük rakibi hiç kuşkusuz İran Şah'ı idi.³¹ Her iki hükümdara devlet içinde, Zil-ullah (Allahın gölgesi) ismi verilmişti. Yaptıkları her şeyi Allah adına halife olarak yapıyorlardı. İran Şah'ı, Şehinşah (Şahların Şahı), Osmanlı Sultanı ise padişah (büyük şah) ünvanını kullanırdı.

Her iki hükümdarın arasındaki sürtüşmenin sebeplerinden birisi Sünni-Şii kutuplaşması idi.³² Bir tarafta sünni anlayışta olan Osmanlı Sultanları var iken, diğer tarafta Şii anlayışta olan İran Şahları bulunmakta idi. Anlayışlarını ülke genelinde yaymaya çalışıyor ve benimsiyorlardı. Diğer bir anlaşmazlık sebebi de Osmanlı ve İran hanedanlarının çıkar çatışmasıydı.³³ Öyle ki bu iki hanedanın var olan ihtirasları kadar monarşileri de birbirlerine tersti.³⁴

Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin tarihçesine bakıldığında, bu ilişkiler göstermektedir ki, Doğu halklarının İslam idealleri çerçevesinde birlik olma isteği sadece boş bir hayalden ibarettir. İran Uygarlığı'nın mutluluk duygusunda zirveye çıktığı bir zamanda, İslam Ordu birliklerinin İran'ı ele geçirmeleri, milli İran çizgileri doğrultusunda Şii mezhebinin İran'da hâkimiyetinin sağlanmasıyla nihayete erdi. Bu iki ülke arasında o zamana dek dostluktan söz edilemedi.³⁵

³⁰ <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri> Erişim Tarihi: 21.05.2017.

³¹ Philip Mansel, **Sultanların İhtişamı**, İstanbul, 1998, s.66. Mansfield, s..108.

³² Mansel, *Sultanların İhtişamı*, s.66; Aslında İran'da 1502 tarihinden itibaren hakimiyet kuran Safeviler Türk asıllıdır ve konuştukları dil de Türkçe'nin Azeri lehçesidir. Şah İsmail Şii'liği resmi devlet dini haline getirerek Osmanlılarla mücadeleye girişti. Göksoy, ss.96-97.

³³ Abdülhâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımı, 1991, s.191.

³⁴ Mansel, *Sultanların İhtişamı*, s.66.

³⁵ Krüger, s.163.

2. TÜRKİYE'NİN İRAN DIŞ POLİTİKASI

2.1. Türkiye'nin İran'dan Uzaklaşması

2.1.1. Batı Yanlısı Politikaların Takip Edilmesi

I. Dünya savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını takiben, ardılı olarak pek çok ülke kurulmuş olup esas temsilcisi Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı ardılı olarak kabul görmese de, Osmanlı'nın başkentine ev sahipliği yapan ve sadece rejim değişikliğinin yapıldığı bir ülke olarak düşünülmektedir. Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Doğu bloğunda ki ülkelere ve Ortadoğu coğrafyasından uzaklaştığı görüşü kabul görmektedir.³⁶

Alanyazın taramalarında atfedilen bir başka durum ise Türkiye'nin Arap dünyası ülkelerinden farklı bir etnik yapıda oluşu ve Cumhuriyet yönetimi ile beraber ortaya çıkan yeni siyasal kimliği, Ortadoğu'dan uzak olmasına sebebiyet veren en önemli etkenlerdir.³⁷ Bununla beraber, Türkiye'nin Ortadoğu'dan uzak kalması yalnızca ulusal ve siyasal kimliğin sil baştan tanımlanması durumuna indirgenemez.

Türkiye'nin bölge devletlerinden ve bölgenin yapısından uzaklaşmasına sebebiyet veren ilk unsur Cumhuriyetle beraber Türkiye'nin yeni bir ulusal kimlik oluşturma sürecine girmesi olmuştur. 1923 senesinde Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile beraber Türkiye devlet içinde reorganizasyon yapılanmasına özen göstermiş, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde modern ve çağdaş görünümlü, laik bir ulus-millet inşa edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin laikleşmesinin ve Batılılaşmasının, Türkiye'yi Ortadoğu'dan uzaklaştıran önemli nedenler arasında olduğu ileri sürülmektedir. Esasen

³⁶ Yücel Bozdağlıoğlu, **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach**, New York: Routledge, 2003, ss.115-143; Ömer Taşpınar, **Carnegie papers**, Sayı:10, 2008, s.5; Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları 1920-1960", **Fırat Üniv, Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2 (2005), s.97.

³⁷ Mesela bu konuda Oral Sander şöyle yazmıştır: "...Türkiye birleştirici unsurlar olarak hizmet edebilecek baskın bağlardan [Arap kimliği ve siyasal bir kimlik olarak İslam] hiç birini paylaşmamaktadır. Çeşitli niteliklerinden ve "temel birleştirici unsurların" yokluğundan kaynaklanan belirsizlik, Türkiye'nin dönem dönem Ortadoğu'dan "soğumasının" temel nedenidir..."Sander, s.213.

de 1920 ve 1930'lu yıllar da Cumhuriyet'in kurucu elit kesimi Türkiye'de hakim siyasal ve toplumsal kültürün Batılılaşma yöneliminde olması maksadıyla ciddi bir efor sarf etmişlerdir.

Türkiye'nin İran politikasından vazgeçmesi topyekün Ortadoğu'yu görmezden gelmesiyle başlamıştır. İran'ın İslam rejimli bir devlet olarak var olması sürecinde Türkiye'nin laikliğe geçmesi ciddi manada iki ülkeyi ikili ilişkiler boyutunda zora sokmuştur. Keza Cumhuriyet döneminde siyasal yetkililerin izlemiş oldukları dış politikada daha çok Batı bağlantısı lehinde bir yönelim gözlemlenmiştir.³⁸ Türkiye Cumhuriyeti kurduğu bağlantılar sayesinde Batı ülkeleri ile pekçok antlaşma yaparak Milli mücadele döneminden kalan sorunları çözmeyi ve Batı ülkelerinden aldığı yeniliklerle çağdaşlaşma yolunda ilerleme kaydetmeyi amaçlamaktadır. Bu durum, bir yandan Türk siyasi elitlerinin kültürel olarak Ortadoğu bölgesinden uzak kalmalarına, öte taraftan da Ortadoğu ülkelerindeki İran, Arabistan, Suriye gibi muhafazakâr ülkelerin Türkiye'ye karşı daha kademeli ve mesafeli durmalarına sebep olmuştur. İran Devleti ve Türkiye arasındaki ikili ilişkiler Türkiye'nin yönünün Batı'ya çevrilmesi sonucu ciddi manada sekteye uğramış ve uzun bir süre İran'da yaşanan pek çok durum Türkiye'de herhangi bir yankı bulamamıştır.³⁹

2.2. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin İran Politikaları

2.2.1. Politikaları Etkileyen Temel Dinamikler

İran Soğuk savaş döneminde, düşünce yapısını her İslam coğrafyasına yaymaya çalışmış ayrıca Türkiye'ye karşı bölgesel üstünlük kurmak istemiştir. Bu durum İran- Türkiye ilişkilerinde ciddi problemler oluşturmuştur. İran'ın bu dönem de diğer komşu ve Ortadoğu ülkeleriyle de Şiiilerden kaynaklı sorunları ve toprak problemleri vardır. ABD'nin bölgede İran'ı kuşatmış olması ve ambargo uygulaması, İran'ın rejimi gereği diğer ülkelerden izole olması nedeniyle İran kendini sıkıntılar yaşayan bir ülke olarak hissetmektedir.

³⁸ Sander, ss.214-216.

³⁹ Gözen, ss.233-268.

İran soğuk savaş döneminde Rusya ve bu coğrafya da yaşayan Kürtlerle ticari ilişkilerde gelişme kaydetmiştir. Buna rağmen Rusya'yı ve bu coğrafyada yaşayan Kürtleri başka bir ülkenin oyununa gelebilecek şekilde faaliyet gösterebilme ihtimallerinden kaynaklı tehlike olarak algılamaktadır.

Soğuk savaş döneminde İran'da tüm bunlar yaşanırken petrol gelirlerinin de düşmesi ile beraber Türkiye'nin bu coğrafya da olma girişimlerine tepki gösteremedi. Bu dönem de Türkiye'nin modernleşme sürecini de yaşamak istediğinden ciddi manada Türkiye ile ikili ilişkilerini ilerletme arayışlarına girmiştir.⁴⁰

Rusya'nın ve Amerika'nın iki farklı bloğu oluşturduğu bu dönem içerisinde petrol fiyatları ciddi derecede düştü. İran'ın nüfusu ortalama 40 milyon iken yıllık petrol ihracatı 27 milyar dolardı, Soğuk savaş dönemine gelindiğinde nüfusu 60 milyon civarlarında iken, petrol ihracatı 17 milyar dolara geriledi. Bu dönem de İran, gerek kendi çıkartmış olduğu petrolü gerekse de Orta Asya'dan gelen petrolü Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıma derdine düştü. Bu nedenle Türkiye ile ipleri geremeyen İran, aynı zamanda benzer politika üzerinden yürümeye başlamış ve dahası Orta Doğu'da ses getiren bir ülke olarak Türkiye'yi kabul etme sürecini yaşamıştır.

2.3. Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin İran Politikaları

2.3.1. Değişimi Tetikleyen Dinamikler

Türkiye - İran arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti'nden bu yana süregelen mücadele ve rekabetlerle geçmiştir. İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 17 Mayıs 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması sayesinde iki komşu ülke, aralarında mevcut olan savaşlara son vermişlerdir. 1639 senesinden bu tarafa iki ülke zaman zaman karşı karşıya gelmiş olsa da Kasr-ı Şirin Anlaşması ile çizilen sınır günümüze değin hiçbir koşulda değişime uğramamıştır. Ancak Türkiye ve İran ortak bir sınıra sahip olmaları sebebiyle iki ülke arasındaki rekabet devamlılığını muhafaza etmiştir. Mevcut olan bu rekabete karşın farklı konularda işbirliği geliştirmeyi de başarmışlardır.

⁴⁰ ŞabanKardaş, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması", *Akademik Ortadoğu*, Cilt:5, Sayı:2, 2011, s.105.

İki ülke arasında gümrük birliği devreye girmiş ve İran'ın Türkiye'ye yakın olan şehirleri ile Türkiye'nin İran'a yakın olan şehirleri arasında ticaret daha rahat sağlanmaya çalışılmıştır.

1979 senesinde "İRAN DEVRİMİ" yaşandığında Türk-İran ilişkilerinin geri planına bakan yetkililer ilişkilerin çok daha kötüye gideceğini düşünürken ilişkiler olabildiğine ilerleme göstermiştir. Dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in İran devriminden hemen sonra İran'ın yeni Başbakanı'na göndermiş olduğu kutlama mesajı ikili ilişkilerin iyileştirilmesinden daha çok geliştirilmesini ifade etmekteydi.⁴¹Bu durumda ötesinde İran 11 Mart'ta CENTO(Merkezi Antlaşma Teşkilatı) üyeliğinden çekileceğini ibraz etmiştir. Bu durum Türkiye'nin de 16 Mart'ta CENTO ile yollarını ayırmasına zemin hazırlamıştır.⁴²

Türkiye'nin İran özelinde bu tür tavırları, aralarında olan ilişkileri geliştirmek istemesinin birer numunesi olarak görülebilmektedir. Esasen Türkiye İran'ı tekbaşına bırakarak İran'ın SSCB'nin etki alanına girmesine neden olmak istememektedir. Bu nedenledir ki Türkiye, İran'a karşı olumsuz bir tutum içine girmemiştir. Hatta Tahran'da mevcut olan ve görevine devam eden ABD Büyükelçilerinin rehin alınmasının akabinde, takvimler Kasım 1980 tarihini gösterdiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a ambargo koymasına rağmen, Türkiye ABD'nin bu kararı uygulamayı kabul etmeyerek İran ile olan ilişkilerinin bozulmasını istemedi. Türkiye'de askeriyenin 1980 darbesi ile yönetime el koymak istemesi üzerine bir ara bozulma durumu ile karşı karşıya kalan karşılıklı ikili ilişkiler, İran ve Irak arasında savaşın ortaya çıkmasıyla beraber tekrar bir düzene oturdu. Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanan askeri darbe, İran yönetimi tarafından olumsuz karşılandı, zira bu durum ABD'nin destek verdiği bir darbe olarak algılandı. Keza yine Türkiye'de yaşanan 1980 askeri darbesi Türk-İran ilişkilerine yeni bir işlevsellik kazandırmıştır. 12 Eylül darbesinden on gün sonra İran ile Irak Savaşı baş gösterdi. Türk hükümeti İran ile Irak arasında başlayan bu savaş sonucunda Türkiye'nin ciddi manada petrol problemi yaşayacağını düşünüyordu. Çünkü Türkiye'nin sadece kırk gün yetecek petrol stoğu

⁴¹ Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s.222.

⁴² Sönmezoğlu, s.223.

bulunmaktaydı. Bu dönem içerisinde Türkiye'nin dış politikada tarafsız olması Türkiye'yi, İran'ın çok önemli ticari partnerlerinden biri haline getirmiştir.

Savaşın uzun süre devam etmesi nedeni ile ticari ilişkilerin canlanmasının gerekliliği Türk hükümetini atak yapmaya zorladı. Türk hükümetinin yaptığı ataklar 1979 yılından 1982 yılına değin olan dönem içinde ticari ilişkilerin dokuz kat artış göstermesine sebebiyet vermiştir. Fakat siyasi ilişkilerde bu konjektürde istenilen düzeyde gelişme sağlanamamıştır. Siyasi otoriteler tarafından atılan ilk adımlarla beraber Türkiye Başbakanı Turgut Özal'ın Mart 1987 tarihinde İran'ı ziyaret etmesi karşılıklı ilişkilerin kısmen de olsa daha yumuşak bir siyaset zeminine kavuşmasına sebep olmuştur.⁴³

Bu yumuşak geçiş sürecinde Türkiye İran'dan bazı taleplerde bulundu. Bu taleplerin başında, İran- Irak savaşının Türkiye ile ticari ilişkilere zarar vermemesi ve PKK'nın desteklenmemesi gelmekteydi. İran bu konular kapsamında gerekli olan özeni göstereceğini Türkiye'ye bildirdi, hatta bu bağlamda İran, Irak ile olan savaş sürecinde Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının bulunduğu alanları almaktan bilhassa kaçındı. Fakat savaşın nihayete ermesiyle, ticari kaygıların gölgesinde sıkışıp kalan bazı problemler bir anda ortaya çıkmış oldu. Hem ticari ilişkiler önemli bir ölçüde gerildi, hem de siyasi ilişkiler de büyük bir kriz yaşandı.

Krizin ortaya çıkışı 10 Kasım tarihinde Atatürk'ün ölüm yıldönümünde gerçekleşmiştir. İran'ın Ankara Büyükelçiliği'nde bayrağın yarıya indirilmemiş olması krize sebep olmuştur. Türkiye'de yaşamını sürdüren İranlı rejim muhaliflerinin kaçırılmak istenmesi ve iki ülke yetkililerinin yapmış olduğu karşılıklı açıklamalarla kriz tırmanışa geçer. Gerçekleşen bu kriz, dönemin Başbakanlık görevini icra eden Turgut Özal'ın göndermiş olduğu dostluk mesajıyla aşılmaya çalışılır. Humeyni'nin de bu tarihlerde ölmesi üzerine siyasi çelişkiler dağılmış, karşılıklı ilişkiler bir nebze daha yumuşak seyretmiştir.

1990'lı yılların başında görülen Körfez savaşı yanında SSCB'nin dağılma süreci de Türk-İran ilişkilerini etkilemiştir. Körfez savaşının hemen ardından ise Saddam

⁴³ Sönmezoğlu, s.224 .

Hüseyin'in çok sert müdahale etmesinden kaçan Kürt nüfusunun güvenliğini sağlamak maksadı ile Türkiye'nin sınır bölgesine yerleşmiş olan ABD güçlerinin (Çekiç Güç) varlığı hasebiyle İran ve Türkiye Devletleri fikir ayrılığı yaşamış, bu durum gerçekten de İran'ı ciddi manada rahatsız etmişti. Yaşanan bir diğer sıkıntının sebebi ise SSCB'nin dağılması olmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu olarak birbirinden farklı pek çok devletçik oluşmuş olup, oluşan bu yeni devletlerin hangi devletin nüfuz alanına gireceği problemi iki ülkeyi kısa süreli de olsa bir rekabetin içerisine sokmuştur.⁴⁴

2.3.2. ABD-Türkiye-İran Ekseni

Batılı ülkelerin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlamanın yanında batının sanayi malları için bir pazar konumunda olan İran ve Türkiye'nin sahip olduğu stratejik önem göz önüne alınacak olursa, bu iki ülkenin dış politika oluşturmasında özellikle Amerikalı politikacı, uzman ve bilim adamlarının görüşlerinden haberdar olmanın önemi anlaşılacaktır.⁴⁵

Bu üç önemli ülkenin Ortadoğu bölgesindeki güçlerini anlayabilmek maksadıyla Amerikan Jeopolitiği denilebilecek görüşlerin sahibi ve tek kutuplu Dünya düzeninin teorisyenlerinden olan Z. Brzezinski'nin "Büyük Santraç Tahtası" adlı eserindeki iki tarifi burada irdelemek elzem bir durum oluşturmaktadır. Brzezinski'ye göre Avrasya kıtasını temsil eden "Büyük Santraç Tahtası'ndaki" oyuncular "Jeopolitik Mihver" ve "Jeostratejik Oyuncu" olarak iki kısma ayrılmaktadır. Jeopolitik Mihver olan ülkeler önemlerini sahip olduğu güçlerinden veya milli ülkülerinden değil daha ziyade hassas coğrafi konumlarından almaktadırlar. Bu coğrafi konumda önemli bir bölgeye girmek veya önemli bir bölgeden çıkmak için ülkenin var olan jeopolitik mihver özelliği o ülkeye özel bir nitelik vermektedir. Bazı koşullarda bir Jeopolitik mihver olan ülke, hayati bir ülkedir, hatta böylesine önemli konumda olan ülke, bir bölge için koruyucu kalkan görevi dahi görebilir.

Brzezinski'ye göre Türkiye ve İran jeopolitik mihver özelliğinde olan iki önemli ülke konumundadır. Jeostratejik oyuncular ise ABD gibi, kendi iç çıkarlarını

⁴⁴ Meliha BenliAltunışık, *Güvenlik Kıskaçında Türkiye Ortadoğu İlişkileri*,2000.

⁴⁵ İzzetullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Küre Yayınları, 2006, s.191.

etkileyecek biçimde mevcut jeopolitik ortamı farklılaştırmak amacıyla kendi sınırlarının çok daha ötesinde güç uygulama ya da bu uzak bölgelerde etkide bulunma kabiliyetine sahip olan devletlerdir. Jeostratejik oyuncu konumunda olan ülkeler, ulusal büyüklük duygusu, ideolojik tatmin, ekonomik büyüme arayışı gibi etkenlerle birlikte bölgesel egemenlik ve global itibar kazanma peşindedirler. Jeostratejik oyuncu olan ülkeler Brzezinski'ye göre bu amaçlarına erişmek maksadıyla ABD'nin gücünü tartarlar, böylece kendi amaçlarının ABD'nin çıkarları ile hangi ölçüde çakıştığını tayin ederler ve bunun sonucunda ise daha sınırlı olan kendi Avrasya amaçlarını şekillendirirler.

Birer jeopolitik mihver devlet konumunda bulunan Türkiye ve İran devletleri aynı zaman da birer jeostratejik oyuncu rolündedirler. Bu aktarımlara ve anlatımlara göre Ortadoğu bölgesinde 500 senelik Türkiye-İran ikilemindeki güç mücadelesine okyanuslar ötesinden gelen başka bir güç de ortak olmaktadır. Gerçi ABD'nin Ortadoğu siyasetinde etkili şekilde bulunması ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Ancak yine de Amerika'nın Soğuk savaşın tek galibi olarak kalması ile meydana gelen Jeopolitik boşluğu Avrasya'da yine bu ülke doldurmaya başlamıştır. Söz konusu jeopolitik boşluk ise garip ve çelişkili bir durumun meydana gelmesine neden olmuştur. Zira bu bölgede Türkiye ile İran arasında görünmez bir biçimde bölgesel güç olma mücadelesi devam ederken, ABD bu iki ülkenin bölgesel güç olma durumunu tehdit olarak değerlendirmektedir.

Siyaset Bilimci Graham Fuller "Siyasal İslam'ın Geleceği" adlı eserinde, Soğuk Savaşın sonlanmasından itibaren ABD politikasının İslam Dünyası (Orta Doğu) ile alakalı dört hedefi bulunduğunu ifade etmiş ve bu hedefleri aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Bölgeden enerji akışının düzenli bir şekilde sağlanması;
- İsrail devletinin güvenliği;
- Kitle imha silahlarının üretilmesi ve yayılmasının önlenmesi;
- Teröre karşı savaş.

Graham Fuller bu dört amacın haricinde de çoğunlukla anlatılmayan beşinci bir amacın bulunduğunu da ifade etmektedir. Bu amaç ise ilgili coğrafi alanda herhangi bir gücün yükselişini ve üstünlüğünü engellemek şeklindedir. Bunun gerçekleşmesi için

ABD'nin elinde iki manivela mevcuttur. Bunlardan biri İsrail diğeri ise Türkiye'dir. İsrail ABD'nin gerek Ortadoğu'da gerekse Dünya siyasetinde stratejik ortağı konumundadır. Bundan kaynaklı olarak da ABD, İsrail'in nükleer silahlara sahip olmasını görmezden gelmektedir. ABD'nin elinde ikinci manivela olarak bulunan Türkiye ise ABD'nin müttefiki konumundadır ve aynı zamanda NATO'nun konum itibari ile çok önemli bir üyesidir. Ayrıca ABD, Türkiye'ye tam anlamı ile ihtiyaç duyduğu ekonomik yardımları sağlayarak Türkiye'yi bir nebze de olsa kontrol altında tutmaktadır. Böylece ABD Türkiye'yi kontrol altında tutarak bir taraftan Türkiye'nin bölgesel güç olma gayretini engellerken diğer taraftan da bu gayreti İran'a karşı yönlendirmekte olup, bu kritik hamlesi ile Türkiye ve İran üzerindeki amacını gerçekleştirmiş olmaktadır.⁴⁶ Deyim yerindeyse ABD bir taşla iki kuş birden avlamaktadır.

2.3.3. İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye'nin Tavrı

Bu karmaşık ilişkiler yumağını incelediğimizde ortada buldukları bu çok önemli coğrafyada bölgesel güç mücadelesinde bulunan iki ülke ile bölgede kendisinden başka egemen bir güç olmasını istemeyen ABD vardır. Bu bölgesel güç mücadelesinde İran'ın uyguladığı nükleer güç programıyla ilgili politikaları da önemli yer tutmaktadır. İran'a göre rejiminin bekasının sırrı güç sahibi olmaktan geçmektedir.

Çünkü İran diplomasiden çok askeri gücün caydırıcılığına inanmaktadır. Ayrıca İran'a göre gücün caydırıcılığı diplomasiden daha güvenilirdir. Bu nedenle İran, gerek küresel dengeler gerekse bölgesel dengeler içinde, yeni dönemde kendi gücünü hissettirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda İran'ın elindeki en önemli koz elbette nükleer gücüdür ve bu durum İran'ı tüm Dünya'da hatırı sayılır bir güç haline getirmektedir.⁴⁷ Bu da İran'ın Batılı güçler tarafından "tehdit" olarak algılanmasına zemin hazırlamaktadır.

İran'ın sahip olduğu nükleer program ile ilgili kriz bilhassa 2003 senesinden bu yana küresel gündemde adından sıkça söz ettirmektedir. Bu program 1979 Devrimi'nden

⁴⁶ <http://www.haber10.com/makale/977/> Erişim Tarihi: 14.06.2017.

⁴⁷ <http://www.asam.org/tr> Erişim Tarihi: 14.06.2017.

sonra araları açılan ABD ile İran arasında her zamankinden çok daha büyük bir soruna sebep olmaktadır. Nükleer kriz ABD ve İran arasında bir problem oluşturmanın dışında çok sayıda aktörün de yer aldığı bir global probleme de dönüşmektedir. Bu nedenle uluslararası toplum bu olaya hem çok tepkilidir, hemde oldukça hassas yaklaşarak İran'ın var olan tüm enerjisini nükleer güç elde etme yolunda açık bir şekilde kullandığını ortaya çıkartma çabasındadır.⁴⁸

İran'ın komşularına bakıldığı zaman aslında pek çok komşusunun nükleer silaha sahip olduğu görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde İran adeta bir nükleer çember içinde kalmış durumdadır.

BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri içerisinde yer alan Rusya Federasyonu ile Çin'in yanı sıra İran'ın kendi komşularından olan Pakistan ve Hindistan'ın da nükleer silahları mevcuttur. Aynı zamanda bu nükleer silahlara çok uzun zamandan beri sahip olan ve hatta ikinci Cihan Harbi'nde Japonya'ya karşı kullanılmaktan çekinmeyen, Japonya'da kullandığı şehirlerde çok büyük bir trajedi meydana getiren ABD ile, Afganistan ve Irak'ı işgal edip İran'ın yanı başına yerleşen ABD'nin daimi müttefiki konumunda olan İngiltere'nin de diğer nükleer güce sahip ülkeler arasında olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Ortadoğu'da, İran'ın tanımamakta ısrar ettiği ve yeryüzünden silinmesini istediği veya Alaska gibi çok uzak diyarlara sürülmesini arzuladığı, İsrail'nde açıkça ifade etmese bile nükleer silaha sahip olduğu bilinmektedir.⁴⁹ Bütün bunlar göstermektedir ki İran'ın nükleer programına karşı çıkan tüm devletlerin elinde nükleer silahlar mevcut olup aynı zamanda bu devletler adeta İran'ı çepeçevre sarmış vaziyettedirler.

Söz konusu bütün bu ilerlemelerden en fazla etkilenecek olan devletlerden bir tanesi de hiç kuşkusuz Türkiye'dir. İran'ın nükleer edinimi her şeyden evvel senelerdir devam eden inişli çıkışlı Türk-İran ilişkilerinde gelinen noktada sağlanan dengenin yeniden bozulması anlamını taşıyabilmektedir. Nükleer politikaların İran'ın Türkiye'ye karşı tutumunu ve bölge siyasetini değiştireceğini düşünmekte olan Türkiye, 2000 senesinde rafa kaldırdığı nükleer programını tekrar kendi gündemine taşımakta ve

⁴⁸ Cenap Çakmak, **ABD ve Nükleer İran Krizi, Sorun Ne ve Nereye Gidiyor**, Tasam Yayınları, 2007, s.112.

⁴⁹ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp> Erişim Tarihi: 14.06.2017.

nükleer faaliyetlerinin sürdürülmesi yönünde farklı teşebbüslerde bulunmaya çalışmaktadır. Türkiye bu coğrafi alandaki nükleer zenginleştirmenin silahlanmaya dönüşmesinden ciddi manada rahatsız olmaktadır. Bundan sebeple arabuluculuk sürecine girerek bölge güvenliğini ciddi seviyede olumlu yönde etkilemek istemektedir. Türkiye'nin nükleer güç konusundaki tavrı; İran'ın nükleer programını barışçıl hedeflerle devam ettirmesi yönünde olup ayrıca bu durumun garanti altına alınması maksadıyla İran'ın uluslararası toplum ve kurumlarla şeffaf bir ilişki halinde olmasıdır. Türkiye'de İran'a yönelik bir müdahalenin muhtemel sonuçlarının ilgili alanda çatışma ve uzun vadede çıkacak olan istikrarsızlığı arttıracak endişesi ve problemin diplomatik yaklaşımlarla çözüme eriştirilebileceği fikri hakîm durumdadır. Türkiye bu durumda kolaylaştırıcı rol alarak İran'ı sorumlu davranma yönünde ikna etmeye çabalarken, uluslararası toplumunda İran'ın var olan gerçeklerine göre davranması için gayret göstermektedir. İran'ın nükleer diplomasisinin önemli yüzleri, İran dışişleri bakanı ve UAEA (Uluslararası Atom Enerji Ajansı) direktörü Muhammed Baradey dışında ayrıca, Amerika'da üst düzey güvenlik danışmanları ve AB dış politika şefi Javier Solana'nın nükleer sorun çerçevesinde Türkiye ziyaretleri Ankara'nın bu problem de çok daha rahatlatıcı bir rol üstlendiğinin göstergesidir. Bu rolün öneminin ve etkisinin artacağını söylemek gayet mümkündür.

2.4. Son Dönemlerdeki Aktif Politika Uygulaması (Son Çeyrek Asır)

2.4.1. Arap Baharı'nın Türk—İran Politikasına Etkisi

Arap Baharı sömürgecilikten sonra başlatılan uzun vadeli bir süreçtir. Fas'tan Afganistan'a kadar görülen bu hareket ile despotik hükümetler yerine daha ılımlı hükümetlerin başa getirilmesi esastır. Ancak AB ve ABD bu konuda ters düştükleri için süreç yarıda kesilmiştir. Çünkü Suudi Arabistan, İran ve Türkiye'deki çıkarlarına ters düşen bu harekete inanmadığını açıklayan ABD'ye rağmen bu hareketin AB adına devam etmesi oldukça zordu. İran ve Türkiye'nin, Tunus, Mısır, Libya, Bahreyn, Yemen ve Suriye'deki olaylar karşısında ki tutumları Orta Doğu sahnesinde söz sahibi olmamalarında çok belirleyici bir etki oluşturmuştur. İran'ın rejim değişikliği sonrasında birbirine ciddi manada yakınlaşan Tahran ve Ankara'nın Suriye meselesinde iki farklı

bakış açısı getirmesi gerçek manada sıkıntıya sebebiyet vermiştir. Özellikle Suriye'de DEAŞ, PYD-YPG gibi örgütlerin ABD'nin desteğini arkalarına alıp daha etkin hale gelmeleri Türkiye'nin güvenliği açısından bir tehdit unsuru olarak göze batınca Türkiye'nin Suriye politikasında ciddi manada değişim oluşmuş böylece Türkiye ılımlı bir politika yerine meşru hakkını kullanarak sahaya inmiştir.⁵⁰

Arap baharının yaşanmasına Türkiye ve İran gayet ılımlı bakıyorlardı. Devletler'in demokrasi çıtalarını yukarılara çekmesi ve halkın isteklerinin karşılanacağı bir diplomatik siyaset oluşturulması onları ciddi manada pozitivist yapacak ve herşeyden önce pek çok ekonomik ilerlemeler yaşanabilecekti. İran'ın, Irak ve Suriye dışında kalan Arap ülkeleriyle ekonomik işbirlikleri çok fazla sınırlı idi. Mesela, Libya için İran'ın asla söz hakkı olmayan ve ekonomik ilişkileri de çok sınırlı bir durumu vardı. Tunus'un da Libya benzeri aynı şekilde, İran ile ekonomik ilişkileri ve işbirliği olmayan çok sınırlı bir durumu vardı. Mısır ile İran'ın neredeyse 30 yıldır hiç bir diplomatik ilişkileri bulunmamakta idi.

Bu gibi durumlardan kaynaklı İran aktif bir şekilde Arap Baharını ve Uyanışını desteklemiştir. Bu uyanışla beraber İran kendine ilişkiler geliştirebileceği yeni rejimler ve yönetimler ile işbirliği sağlayacaktır. Arap coğrafyasında görülen yeniden dirilişin Türkiye tarafından destek görmesi aynı zamanda Türkiye topraklarının bir transfer merkezi olarak kullanılması, İran'ın Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmaktadır. Bu sebeple de İran, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya gereksinim duymaktadır.

Akdeniz'e kıyısı olan Arap devletleri için, İran ile ilişkiler geliştirmek ciddi manada bir sorun teşkil etmektedir. Yönleri ve yönetimleri ile Batı tarafına dönük olan Arap devletlerinin, ambargo altındaki İran ile siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirebilmeleri pek mümkün olmamaktadır. Zira İran'ın nükleer programları sebebiyle bilhassa Amerika ile ciddi sorunları vardır.

Değişim geçirmiş olan tüm ülkeler, ciddi bir partner olan İran ile ilgilenebilirler. Fakat ABD faktörü ve belki de İran'ın rejimi problem oluşturmaktadır. Djalili'nin ekonomik ilişkiler konusunda söylediğine değinmek istiyorum. "Türkiye ile

⁵⁰ Ramazan Özey, **Ortadoğunun Jeopolitiği**, İstanbul: Pegem Yayınları, 2017, s.125.

İran ikileminde ekonomik faaliyet konusunda önemli bir farkın olduğunu bildirmek gerekmektedir. Arap devrimi bu bağlamda iki ülkeyi daha farklı şekilde etkisi altına aldı. Çünkü Arap Baharı olana dek Türkiye bazı ülkelerde daha fazla ekonomik faaliyet gösteriyordu. Mesela Libya'da Türkiye'nin faaliyetleri mevcuttu. Libya'da gerçekleşen devrim, hali hazırda Türkiye'nin geliştirdiği ve Türklerin buradaki ekonomik varlığına ciddi manada zarar verdi."⁵¹

Türkler'in Mısır ve Tunus'da Libya'da ki kadar büyük olmasa da bu demokratikleşme sürecinde ekonomik kayıpları söz konusudur. Bu ülkelerde halkın seçtiklerinin yönetimleri devralmaya başlaması ile birlikte Türkler bu ülkelere yatırım yapmaya devam etmişlerdir. Mesela, bu durumda son ilerlemelere bakıldığında Türkiye ile Mısır ikilemindeki ticarete başkalaşım sonrası ciddi bir ilerleme ve gelişme olmuştur. Bundan dolayı da Türkler hep bölgedeydiler ve Arap baharı ile beraber Türkiye ciddi manada özellikle ekonomik açıdan etkilenmiştir, fakat demokratikleşme adı altında bu devrimleri de desteklemekteydiler.

Bu devletlerde yeni kurulan düzenler ile Türkiye yeniden ilişkilerini geliştirip ilerlemeye geçti. Bu da Türklerin İslam Coğrafyasında İran'a göre daha fazla nüfuza sahip olmasını sağlıyor.⁵² Ortadoğu'da Arap baharı ile ilk adımı atılan toplumsal ve siyasal değişim süreci bu coğrafyada egemen olan siyasal rejimlerin bazı durumlarda devrilmesine, bazı durumlarda da sarsılmasına sebep olmuşlardır. İran halk isyanlarını Arap Baharı olarak değil de "İslami Uyanış" olarak görmekte olup değişimleri desteklemiştir. Bu durum İran ile Türkiye'yi aynı siyasi platformda birleştirmiş ve Arap Baharını yaşayan ülkelerde ciddi manada ekonomik ilişkiler geliştirmek adına rekabet haline girmesini sağlamıştır.⁵³

⁵¹ MohammadRezaDjalili, **Yeni Orta Asya Jeopolitiği**, Bilge Kültür ve Sanat Araştırma, İnceleme Dizisi, 2009.

⁵² Marie-France Chatin, "Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye" **Radio France Internationale**, 2012.

⁵³ Bayram Sinkaya, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", **SETA Analiz**, Sayı: 53, (2012), s.3.

2.4.2. Suriye İç Savaşı ve DEAŞ Sorunun Türkiye İnan İlişkileri Üzerine Etkisi

Arap devletlerinde başlayan değişim ve başkalaşım yani halk isyanları Tunus, Libya, Mısır ve Yemen'den sonra hızlı bir süreçle birlikte Suriye'ye kadar yayılmış ve Suriye'de iktidar da bulunan Baas rejimini ciddi manada huzursuz etmiştir. Arap devletlerinde yaşanan değişimlerin çözümlerinde var olan hükümetler düşüp yerlerine yenileri gelirken, Baas rejimi de değişim talebi ile ortaya çıkmış olan halk isyanlarını kuvvet kullanarak bastırma yoluna gitmiştir. Suriye'de Baas rejimie en büyük siyasi desteği de İran devleti temin etmektedir. İran, Ortadoğu'da Arap Baharı adı altında yapılan eylemleri "İslami Uyanış" olarak düşünmüş olup, söz konusu Suriye olduğunda bu durumu reddetmiş ve Baas rejimine destek vermeye başlamıştır. Keza İran İslam Devleti'nin çıkarlarına hizmet sağlayan Suriye Baas rejiminde söz konusu bir değişimin yaşanması, İran'ın jeopolitik çıkarlarına ciddi manada tehdit oluşturacaktı. Bu durumdan kaynaklı olarak İran, Arap Baharı hareketini Tunus, Libya, Mısır ve Yemen'de olunca desteklemiş fakat bu halk hareketi Suriye toplumunu etkisi altına aldığında farklı bir tavır takınmaya çalışmıştır.⁵⁴Suriye'de Beşar Esad'ın kurmuş olduğu yönetimin el değiştirmesi yalnızca İsrail'in güçlenmesi manası taşıymıyordu; bunun yanında da İran'ın pozisyonunun İsrail'e karşı zayıflaması olarak görölmekteydi. Bu durumun yanında İran siyasetinde kabul gören başka bir durum ise "İslam Devrimi Rehberi" Ali Hamaneyi; Arap Baharının ABD, İsrail ve Arap ülkeleri tarafından düzenlendiği, bu hareketin daha ziyade Amerika'nın ve İsrail'in çıkarlarına hizmet ettiği gerekçesi ile İran'ın Suriye rejiminin her daim yanında olacağını ifade etmiştir.⁵⁵

Suriye'deki mevcut Baas rejiminin değişmesi durumu ile beraber İran'ın büyük kayıplar yaşaması muhtemel olarak görünmektedir. Bilhassa İran'ın Arap bölgesine olan ulaşımı ve bu bölgelerdeki var olan nüfuzu etkisini kaybedip bu coğrafyalarda İsrail'in önü açılmış olabilir. Suriye'de mevcut olan ve yüzlerce kez savaş suçu işlediği ortaya çıkan şu anki hükümetin ve yönetimin değişmesi, bölge ve Suriye halkı adına çok faydalı bir hal alabilir, fakat bu hususun İran için olumlu bir durum oluşturmayacağı İran adına öngörülmektedir. Bu çerçevede İran, stratejik müttefiki durumunda olan

⁵⁴ Sinkaya, s.3.

⁵⁵ Sinkaya, s.10.

Suriye rejiminin düşmemesi için Suriye'de bulunan müttefikine her türden desteğini sürdürmeye devam etmektedir.

Arap Baharının Suriye'ye dayanması diğer Arap ülkelerini etkilemediği kadar Türkiye İran ilişkilerini çok yoğun bir şekilde etkilemiştir. Türkiye'nin Suriye yönetimini eleştirmeye başlaması ile beraber İran Devleti Suriyeli rejim muhaliflerinin yanında yer almış ve bu durum Türkiye ve İran'ın karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Bu durum karşılıklı ikili ilişkilere ve ticari ilişkilere büyük zararlar vermektedir. Elbetteki burada gerek Türkiye gerekse İran daha soğukkanlı bir politik süreç oluşturmalı, özellikle Suriye toprak bütünlüğünün korunmasının her iki ülkenin çıkarlarına hizmet edeceği unutulmamalıdır. Suriye'nin parçalanması ile oluşacak her yeni güç İran ve Türkiye'nin Ortadoğu'da hareket alanını daraltacaktır.

Ortadoğu'da Suriye iç savaşı ve terör sorunlarında İran ve Türkiye'nin birbirine daha fazla güven duymalı ve yakınlaşmalıdır. Elbetteki bu husus iki ülke arasında var olan ticaret dengesini pozitif yönde etkileyecektir. Bu durumu Irak -Türkiye ticari ilişkilerini örnek göstererek desteklemek elbette benzer bölge olması adına doğru olacaktır. Zira Saddam Hüseyin sonrası Türkiye, Irak ile ilişkilerini geliştirmiş ve var olan ticaret hacmini çok fazla artırmıştır.

2.5. Türkiye Güvenliği İçin İran'ın Önemi

2.5.1. Türkiye - İran Sınır Güvenliği Uygulaması

Kasr-ı Şirin antlaşması ile şuan ki sınırları çizilen Türkiye ve İran'ın neredeyse 400 yıla yakın bir sürede değişmeyen, tam 560 km'lik sınırı mevcuttur. Bu ülkeler arasında ticari ve ekonomik pek çok ilişki vardır.⁵⁶

Mustafa Kemal Atatürk döneminde, İran ve Türkiye arasında 22.04.1926 tarihinde Tahran'da güvenlik ve dostluk anlaşması yapılmıştır. Böylelikle her iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğinin zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu antlaşmayı takiben İran ile Türkiye arasında sınır olaylarını halledebilmek maksadıyla

⁵⁶ CumhuriyetArşivi25/10/1927.

bir dizi girişimler başlatılmıştır. Bu durumun çözüme kavuşması için de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye gitmek üzere iki general ve bir subay görevlendirilmiş, ayrıca dönemin Dış İşleri Bakanı Dr. Tefvik Rüştü Aras ve Tahran Elçisi Memduh Şevket Esendal'a konuyla ilgili yetki tanınmıştır. Türk devlet yönetimi İran'dan gelecek tehditlerden, hırsızlardan, kaçakçılardan, terör gruplarından korunmak adına İran yönetimi ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini bilmekteydi. İran'da Türkiye'den gelebilecek tehditlere karşı, kendini güvene alma isteğindeydi.⁵⁷ İran Şahı Rıza Pehlevi'de Türkiye ile dosthane ilişkilere girişmiş ve bu vesile ile de Türkiye'yi ziyarete gelmiştir. Bu dönem içerisinde Şah Rıza Pehlevi kendisine Atatürk'ü mihenk taşı olarak görerek O'nun reformlarını takibe karar vermiştir.⁵⁸

Türkiye-İran sınır hattında Atatürk Dönemi'nde bazı zamanlarda sınır ihlalleri yaşanmıştır.⁵⁹ 1928 senesinde İran'ın Kotür beldesinden Türkiye'ye giren yaklaşık 60 kişilik eşkıya gurubu Van ili Saray beldesinin Karahisar köyünü basarak 1000 koyunu İran'a kaçırma faaliyetinde bulunmuşlardır.⁶⁰ Bu tür olayların mütemadiyen devam etmesi ile birlikte 1928 senesinde çok fazla seyreden hudut ihlaline karşın İran Hükümeti nezdinde Türk Hükümeti tarafından girişimlerde bulunulmuştur.⁶¹ Bu duruma ilaveten sınır ihlallerinin bir başka konusunu da göçler oluşturmuştur. 1932 senesinde İran sınırından Türkiye topraklarına giriş yapanlar toplanıp tekrar İran'a geri verilmişlerdir.⁶² Bu duruma benzer bir şekilde sınır olayları mütemadiyen⁶³ devam etmekte olup, mesela; 1943'lü yıllarda İran'ın sınır köylerinden gelen Şeyh Abdulkadir, Türkiye'nin sınır köylerinin bazılarında hırsızlık gerçekleştirmiş, yine bu tarihlerde İranlı olan kaçakçıların Ağrı ilinin Doğu Beyazıt ilçesinin Kızılkaya ile⁶⁴ Zarova köylerinden küçükbaş hayvanları çalıp silahlı çatışma yaşatmaları, ayrıca İranlı olan kaçakçıların, Hakkari İlinin Yüksekova ilçesinin Lenbe köyünden hayvan gasb etmeleri gibi bir dizi olaylar yaşanmıştır.⁶⁵

⁵⁷ CumhuriyetArşivi17/5/1926; 19.34.3.

⁵⁸ C.A. 5/9/1926; 20.57..4.; 26.58..17.

⁵⁹ C.A.23/5/1934; 45.35..5.

⁶⁰ C.A.14/7/1934; 261.759..10.

⁶¹ Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1981, ss.271-297.

⁶² Soysal, ss.309-319.

⁶³ Steinbach, s.148; Oran, s.361.

⁶⁴ C.A.8/8/1932; 261.757..24

⁶⁵ C.A. 20/11/1928; 261.755..15;C.A.29/11/1928; 261.755..18;Grothusen, s.98-104.

Türkiye-İran ikilemindeki sınır güvenliğinin önemini kendini iyiden iyiye gösterdiği o tarihlerde sınır güvenliğinin sağlanması bağlamda pek çok adım atılmıştır ve işbirliği yapılmıştır.⁶⁶Sınır ihlalleri konusu bir anda çözüme kavuşmamış ve birkaç yıl içinde de sürdüğü gözlemlenmiştir.⁶⁷

Türkiye'nin sınır topraklarında ve sınır beldelerinde gerçekleşen birçok olayda İran'ın katkısının olmasından ya da İran'dan gelen tehditlerin Türkiye'de yankı bulmasının sonucu olarak biz dizi anlaşma yapılarak bu olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Nitekim bu doğrultuda ciddi bir yol katedilmiştir. Aynı zamanda İran ve Türkiye'de yasadışı faaliyetlerine devam eden PKK - PEJAK yapılanması da iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. İran'ın kuzeyi Türkiye'nin ise güneydoğusunda yasadışı aksiyonlarına ve eylemlerine devam eden PKK ile diğer kolu PEJAK zaman zaman her iki ülkenin topraklarında da faaliyetler göstermişlerdir. PKK terör örgütünün bir diğer kolu olan PEJAK'a karşı Türk Silahlı Kuvvetleri ve İran kuvvetleri ayrı ayrı mücadeleler yürütmekte olup ancak yinede Türkiye tarafından İran'ın PKK'ya olan bakış açısı ve PKK ile olan mücadele ruhu tartışılmaktadır.⁶⁸

Bu durumun bir nedeni de elbette batı dünyası ile Ortadoğu dünyası arasında terör örgütlerine karşı farklılık gösteren bakış açılarıdır. Zira batı dünyasında terörist olarak algılanan grupların bazıları ortadoğuda vatanını savunan mücahitler olarak algılanmaktadır. Mesela Ortadoğuda aktif olarak faaliyetlerini sürdüren Hizbullah örgütü, 1973 senesinde Tahran'da tutuklu bulunduğu cezaevinde ölen Ayetullah Mahmud GAFFARİ tarafından temeli atılan dini bir hareket olarak doğmuştur. Bu nedenle zaman zaman İran ve Türkiye arasında teröre bakış adına farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Muhakkak ki bu durum zaman zaman ikili ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilmektedir.⁶⁹

Türkiye'nin en engebeli sınırı olan İran sınırının kontrol edilmesi Türkiye açısından oldukça masraflı ve bedeli ağır bir şekilde yerine getirilmektedir. Bu hususta elbette oldukça zor olan coğrafi şartların etkisi çok fazladır. Nahcivan sınırından Irak

⁶⁶ C.A.22/3/1943; 262.763..40.

⁶⁷ C.A.30/12/193; 24.81..20;C.A.27/4/1932; 27.30..2-3;Soysal, s.127.

⁶⁸ C.A. 30/4/1936; 64.36..15.

⁶⁹ Ramazan Özey, **Günümüz Dünya Sorunları**,İstanbul: Pegem Yayınları, 2001, ss.104-105.

sınırına kadar olan İran sınırının neredeyse tamamında çok engebeli olan yerçekilleri, dar ve derin vadiler özellikle terör guruplarının iki ülke arasında çok rahat gitgeller yapmasına imkân vermekte bu da İran ve Türkiye'de oldukça ciddi güvenlik zaafiyeti oluşturmaktadır. Özellikle Türkiye PKK terör örgütü ile mücadele ederken uzun yıllar boyunca kalkınmaya ayırması gereken bütçesinin önemli bir bölümünü savunmaya ayırmak zorunda kalmıştır. Bu husus elbetteki Türkiye'nin kalkınma hızını yavaşlatmıştır. Zira aynı durum Türkiye kadar etkili olmasada İran'ın PEJAK mücadelesinde de yaşanmaktadır.

İki ülke arasındaki sınır güvenliğinin oldukça yetersiz oluşu uzun yıllar boyunca komşu iki Müslüman ülkenin halklarının birbirine yakınlaşmasını, kültürlerin birbirlerini tanımasını engellemiştir. Bütün bu nedenlerden ötürü İran ve Türkiye birbirlerine güven vererek sınır kontrolleri hususunda ciddi adım atmalı ve sınırlarını terör unsurlarından temizlemelidir. Bunu başarmanın ilk yolu karşılıklı güven ortamının oluşturulmasıdır. Bu husus gerçekleştiğinde İran ve Türkiye buldukları bölgede birbirlerine daha yakın duran, birbirini tanıyan, ön yargıları bitirmiş, halkları yakınlaşmış hatta dış güçlerin etkisinden sıyrılarak kendi bölgelerini kontrol edebilen iki güç merkezi haline gelebilir. Sınır güvenliğinin iki ülkenin karşılıklı iyi niyet anlayışı ile güvenli hale getirilmesi sadece askeri ya da kültürel boyutta değil özellikle turizm başta olmak üzere ikili ticaretin gelişmesinde de büyük rol oynayacak ve bu durum her iki ülkeye de ekonomik açıdan oldukça büyük avantajlar sağlayacaktır.

3. ORTA DOĞU'DA TÜRKİYE İRAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.1. Türk -İran Sınır İlişkileri

3.1.1. Türkiye - İran Arasındaki Sınır Kapılarının Genel Özellikleri

Genel ifade ile sınır ticareti, komşu durumunda olan iki ülke arasında karşılıklı olarak çeşitli anlaşmalara bağlı yapılan özel bir dış ticaret biçimidir. Türkiye-İran sınırının her iki tarafındaki bireylerin gereksinimlerinin karşılanması maksadıyla karşılıklı biçimde ürün alım/satım işidir. Türkiye ve İran'ı sınır ticaretine yönlendiren sebeplerin başında uzun süreli devam eden yakın komşuluk ilişkileri ayrıca lojistik ve gümrükleme giderlerinden kaçınmak fikri gelmektedir. Zira normal de ithalat ve ihracat işlemlerinde uygulanmakta olan birçok formalite sınır ticaretinde uygulanmamaktadır.

Türkiye'de sınır ticaretinin karşılığı, sınırların denizlerle ayrılmış olması durumu nedeni ile kıyı ticareti şeklinde literatür de yerini almaktadır.⁷⁰Türkiye'de 1970'li yılların sonlarından bu yana uygulanan sınır ticareti, bilhassa Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde özel bir dış ticaret biçimi şeklinde uygulanmaktadır.⁷¹ 1970'li yıllardan günümüze kadar gerek yasal gerekse yasal olmayan yollardan yapılmaya devam eden sınır ticareti pekçok kesim için ekonomik anlamda hayati önem arz etmektedir.

Türkiye'nin sınır ticaretine yönelmesi 1978-1979 senelerinde dünya petrol fiyatlarının ortalama dört kat kadar artması ile ortaya çıkan döviz ihtiyacı ve petrol alma gereksinimine çare olması maksadıyla İran'dan mal mukabili, petrol alma kararını takiben ortaya çıkmıştır.⁷² Böylece Türkiye artan petrol fiyatları ve döviz sıkıntısının etkilerini azaltmayı düşünmüştür.

⁷⁰ Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,2003.

⁷¹ Muammer Sönmez, *Sınır ve Kıyı Ticareti*, Erzurum: Yayıncılık Matbaası, 1995, s.119.

⁷² Osman Z.Orhan, *Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*,İstanbul: İTO Yayınları, 2000, s.27.

1980 senesinde yayınlanan Sınır Ticareti ile ilgili Yönetmelik⁷³ kapsamında İran ile Türkiye arasında Ağrı il sınırları içerisinde bulunan ve iki ülke arasındaki en işlek kapı özelliği taşıyan Gürbulak sınır kapısı güzergâhından sınır ticareti yapılması kararlaştırılmıştır. 1982 senesinde yayınlanan İhracattaki Rejim Kararı ve İhracat Yönetmeliği'nin⁷⁴ kapsamında sınır ticaretine ilaveten yer verilmesi ile birlikte sınır ticaretinde oldukça önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Ağrı Valiliği'nin 13.02.1985 tarih ve 1/222 sayılı talepleri üzerine; 5/9113 sayılı Bakanlar Kurulu kararı eki ile birlikte Sınır Ticareti Yönetmeliği kapsamında Gürbulak sınır kapısı güzergâhından sınır ticareti yapılması durumlarını bazı özel kuralların yerine getirilmesi şartına bağlamıştır.⁷⁵

Ağrı ilinin doğusunda yer alan Doğubayazıt ilçesine bağlı olan Gürbulak küçük bir Anadolu köyüdür. Gürbulak köyündeki sınır kapısı ise Türkiye Devletini İran Devletine bağlayan bir sınır kapısı konumunda olup aynı zamanda ise sınır ticaretinin de büyük ölçekte gerçekleştiği bir yerdir. Gürbulak sınır kapısı aynı zamanda Türkiye-İran ticaret koridorunda yolcu ve yük taşımacılığının en çok gerçekleştiği güzergâh durumundadır. Elbetteki Gürbulak sınır kapısındaki bu durumun cereyan etmesinde gerek daha güneydeki sınır kapı bölgelerine göre güvenli bir yol olması gerekse tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması etkili olmuştur. Kapı yalnızca Türkiye tarafından İran'a değil aynı zamanda Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine, Pakistan ile Afganistan'a ve hatta Çin ülke sınırlarına ulaşmayı sağlamaktadır. Bu durumdan ötürü elbetteki bahsi geçen Gürbulak sınır kapısı transit ticaret trafiğinin ve transit yük taşımacılığının oldukça yoğun olduğu bir yerdir. Buna ek olarak da Türkiye ile İran sınırında bulunan üç kara hudut sınır kapısı arasından (Diğerleri; Esendere ve Kapıköy sınır kapılarıdır) işlem hacmine göre değerlendirildiğinde Gürbulak en büyük sınır kapısıdır. Aynı zamanda tır giriş ve çıkış sayısı açısından, tüm sınır kapılarımız (şekil 5) arasından değerlendirildiğinde de Kapıkule sınır kapısı ve Habur sınır kapısından sonra Gürbulak Türkiye'nin en büyük üçüncü kara hudut kapısı özelliğine sahiptir. Elbette ki bu durumun ortaya çıkmasında İran nüfusunun fazla olması, yol güzergahının ulaşım koşulları adına diğer iki sınır kapısı güzergahına göre (Esendere ve Kapıköy sınır

⁷³ Resmi Gazete,1980.

⁷⁴ Resmi Gazete,1982.

⁷⁵ Resmi Gazete,1985.

kapıları) uygun coğrafi yapıda olması da rol oynamaktadır. Atatürk'ün verdiği direktifle 1936'da inşa edilen kapı, o zamanın koşullarına göre modern bir şekilde yapıldıktan sonra 14 Mart 1937 senesinde hizmet vermeye başlamıştır. Gürbulak Sınır Kapısı 4 Eylül 1953 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile hudut kapısı olarak ilan edilmiştir. Şekil 2'de görüldüğü üzere vadi içerisinde simetrik olacak biçimde yerleştirilmiş olan hizmet binasının yarısı Bazargan Hudut Kapısı adı ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından İran Devleti'ne hediye edilmiştir.

Zaman içerisinde Gürbulak sınır kapısında yer alan eskimiş hizmet binalarının ve gümrük sahasının yetersiz kalması ve bahsi geçen hudut kapısından yapılan ticaret yoğunluğunun artması yanında uluslararası kara taşımacılığının iyice önem kazanması sebepleri ile Gürbulak sınır kapısının yeniden yapılandırılması ihtiyacı doğmuştur.

Şekil 2: Gürbulak Sınır Kapısı

Kaynak: <https://www.google.com.tr/maps/@39.4160827,44.3628874,2070m/data=!3m1!1e3>Erişim Tarihi: 28.02.2017.

Gürbulak sınır Kapısı, (şekil 2) Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND) tarafından işletme süresi 15 yıl olmak üzere Yap-İşlet-Devret (YİD) modeli ile yeniden inşa edilmiştir. 29.05.2003 tarihinde Gürbulak sınır kapısının işletme hakkı adı geçen söz konusu derneğe (UND) devredilmiştir.

Esendere Sero kapısının da Haziran da açılacağını bildiren dönemin Türkiye Cumhuriyeti Devleti Başbakanı Ahmet Davutoğlu, "iki güzel haber paylaşmak istiyorum diyerek, Haziran ayında Kapıköy sınır kapısı Razi sınır kapısına, Esendere sınır kapısı ise Sero sınır kapısına ortak olacak" demiştir.⁷⁶

Şekil 3: Türkiye - İran Sero Sınır Kapısı

Kaynak: <https://www.google.com.tr/maps/place/Sero+S%C4%B1n%C4%B1r+Kap%C4%B1s%C4%B1/@37.7169147,44.5994781,2997m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x400fe0b1bd00a605:0xc6f89a13975a515b!8m2!3d37.7180705!4d44.6232281> Erişim Tarihi: 28.02.2017.

İki ülke arasındaki ortak işleme açılacak olan bu kapılar sayesinde Türkiye ve İran arasındaki tarihi temellere dayalı dostluklar daha da gelişerek gelecek nesillere aktarılacaktır. Ahmet Davutoğlu "İki ülke arasındaki geçişlerde kaybettiğimiz gençleri artık kaybetmeyeceğiz. Hoylu ve Vanlı kardeşlerim artık kaçak ve tehlikeli yolları değil bu kapıları kullansınlar. Zaten aramızda karşılıklı vize uygulaması yoktur. Bütün kardeşlerime sesleniyorum; sizler artık bu kapıları kullanın, hatta öylesine yoğun kullanın ki, iki ülke halkları birbirleri ile kaynaşsınlar, bir araya gelsinler." demiştir. Ayrıca Davutoğluna göre Türkiye ile İran arasındaki toplam ticaret 10 milyar dolar

⁷⁶ <https://www.haber3.com/guncel/kapikoy-razi-sinir-kapisi-acildi-bakan-davutoglu-dunyaya-ilan-haberi-730715> Erişim Tarihi: 28.02.2017.

seviyelerinden daha fazladır. "Davutoğlu Yapılan görüşmeler sonucunda bu ticaret hacminin 30 milyar dolar seviyesine çıkartılmasının hedeflendiğini belirtmiştir. Ayrıca Davutoğlu bu kapıları onun için açıyoruz, Dünya'ya ilan ediyoruz ki Türkiye ve İran sonsuza kadar dost ve kardeş kalacaktır. Van ve Hoy halkı sonsuza kadar komşu ve kardeş olarak yaşayacak. Açılan kapılarımız ise her iki ülke insanı için gönüllere ve zihinlere açılan kapı olsun" demiştir.

Kapıköy sınır kapısı,(şekil 4) Türkiye - İran sınırında yer alan diğer bir sınır kapısını teşkil etmektedir. Van ili sınırları içinde yer alan ve Saray ilçe merkezine 25 km mesafede konumlanmış olan kapının yakınında adını aldığı Kapıköy bulunmaktadır. Sınırın karşı tarafında ise yaklaşık 70 km mesafede Hoy kenti yer almaktadır.

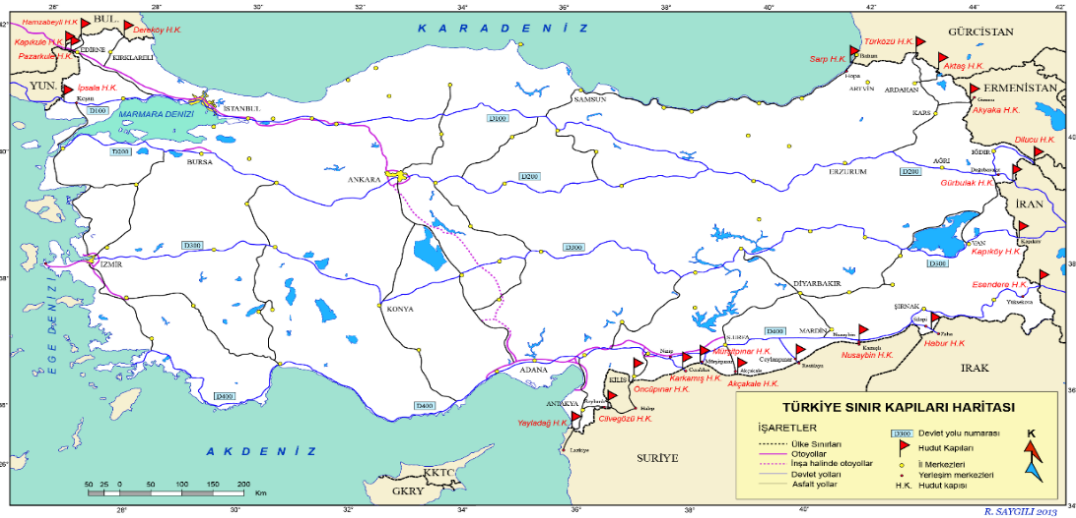

Şekil 4: Kapıköy Sınır Kapısı

Kaynak: <https://www.google.com.tr/maps/search/kap%C4%B1k%C3%B6y+s%C4%B1n%C4%B1r+kap%C4%B1s%C4%B1/@38.649641,43.5413199,112607m/data=!3m1!1e3>Erişim Tarihi: 28.02.2017.

07.10.1971 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla demiryolu geçişi sağlanmaya başlanan Kapıköy sınır kapısının 2010 yılında kara ulaşımına da açılmasına karar verilmiş ve 16 Nisan 2011 tarihinde kapı transit geçişlere açılmıştır. Gerek üzerinde yer aldığı yol ağı ve gerekse hinterlandının zayıf olması Kapıköy sınır kapısının etkinliğini azaltacak gibi görünmektedir. Herhangi bir uluslararası transit yol güzergâhı üzerinde bulunmayan kapı, ancak bölgesel çapta bir rol üstlenecek niteliğe sahip bulunmaktadır.

Türkiye'de üretimi yoğun olan turfanda sebzelerin ve meyvelerin hasat döneminde, 1998 senesinde gerçekleşen düzenleme ışığında çeşitli sebze ve meyveler İran'dan sınır ticareti gereği Türkiye'ye alınmıştır. Ankara ve İstanbul'da tarım ürünü dağıtım merkezi olan hallerde İran'dan gelen nar, Adana'da bulunan hallerde kavun ve karpuz, Edirne'de bulunan hallerde ise bal satılmış. Bunların haricinde patlıcan, elma, İran fıstığı, kiwi, pirinç, şeker, üzüm, muz ve çay gibi ürünlerin İran'dan ithal edilmesi sağlanarak yerli üreticinin zarara uğramasına neden olunmuştur.

Şekil 5: Türkiye Sınır Kapıları Haritası

Kaynak: https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=%C3%BCrkiye%20s%C4%B1n%C4%B1r%20kap%C4%B1lar%C4%B1%20haritas%C4%B1&img_url=https%3A%2F%2Fi.pining.com%2F736x%2F64%2Fa9%2F85%2F64a985f0e71ab639e777f93cf590d1c1--rani-stencil.jpg&pos=0&rpt=simage&lr=11508 Erişim Tarihi: 22.04.2018.

Sınır ticaretiyle İran'dan İran fıstığı ithal etmeye başlayan Türkiye'de Antep fıstığı üretimi olumsuz yönde etkilenmiştir. Dünya'da ortalama olarak 250 bin tonluk kabuklu Antepfıstığı üretiminin, senelere göre değişmekle beraber %13 ile %20 arasında değişen kısmını Türkiye, %50 ile %60 arasında değişen kısmını İran üretmektedir.⁷⁷ İran'dan ithal edilen İran fıstıkları Türkiye iç pazarında satışa çıkartılarak yerli üretimi olumsuz biçimde etkilemiştir. Ayrıca bir kısım ihracatçı yerli üretim fıstıkla İran'dan ithal edilen İran fıstıklarını karıştırarak ihraç etmiştir. İthal İran fıstığı, Avrupa Birliği normlarına uymadığı için karıştırılmış şekilde ihraç edilen fıstıklar geri

⁷⁷ Y. Tuğ, **Antep Fıstığı Raporu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Araştırma**. Ankara: Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını, 2002.

gönderilmiş, böylece Türk fıstığına olan güven de azalmıştır. Bu durum da fıstık ihracatımızın zarar görmesine neden olmuştur. Bilhassa fıstık üretiminde ön planda olan Gaziantep, Siirt, Şanlıurfa ve Adıyaman illeri bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir.⁷⁸

Bu bağlamda gerçekleştirilen yanlış faaliyetlerden birisi de, sınır ticareti maksadı ile ülkeye giriş yapan hayvanların sınırdaki engellenmesi gerekirken sınıra yakın olan şehirlerde (Ağrı, Van vb.) engellenmeye çalışılması olmuştur. Bu uygulama ile sınır şehirlerinde halkın temel ekonomik faaliyetini oluşturan hayvancılık bitme noktasına gelmiştir. Ayrıca Sınır ticareti vasıtasıyla ülkeye giren hayvanları yerli hayvanlardan ayırtmak yerine, sınırdaki sıkıntılı şehirlerden ülkenin diğer yerlerine hayvan göndermek tamamen yasaklanmıştır. Bu uygulama aynı anda yerli üreticilerin, hayvanlarını diğer illere götürüp satmasını olumsuz etkilemişken, bu durum da bu illerde devam eden ve halkın en temel geçim kaynağını oluşturan hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiştir.⁷⁹

3.1.2. Türkiye - İran Arasındaki Sınır Kapılarının İşlerliğini Etkileyen Güvenlik Ard Bölge Sorunları

Türkiye'de sınır ticareti ve bu ticaretin Türkiye'nin sınırlarında yer alan şehirlerinin ekonomik kalkınması üzerindeki etkileri konusunda pek çok araştırma vardır. Bu konuda diğer devletlerin ekonomik açıdan var olan pazar değerleri düşünüldüğünde⁸⁰ sınır ticaretinin, gerek sınır kentlerinde gerekse de devlet ekonomisi üzerinde olan yansımaları sebebiyle⁸¹ önemi oldukça fazladır. Bu nedenle sınır ticareti hususunda karşı karşıya kalınan problemler ve çözüm önerileri,⁸² sınır ticareti

⁷⁸ Yalçın Bayer, "Fıstıklığımız Can Çekişiyor", *Hürriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1999.

⁷⁹ A. Polat, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 21, Cilt:24, Yasama Yılı 2, 27 Ocak, 2000.

⁸⁰ Ayşe Oya Benli, "Komşu ve Yakın Pazarlar", *Dış Ticaret Güncel İGEM* (İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi), 2004.

⁸¹ Mehmet Kara, *Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2005.

⁸² Nurettin Öztürk, "Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi, Ekonomik Etkileri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, 2006.

olgusunun mevcut durumu, problemler ve geliştirme yaklaşımları,⁸³ kaçakçılık⁸⁴ ve benzeri hususlar üzerine yürütülmüş olan çalışmalar ön planda olmuştur.

Türkiye-İran arasındaki sınır boyunca artan kontrol ve güvenlik önlemleri, sınırdan kontrolsüz geçmek isteyen aşiret fertleri ile Türk güvenlik güçleri arasında çatışmaları ciddi manada derinleştirmiştir. Sınır bölgesinde bulunan aşiretin fertlerinin önemli ölçüde Türkiye tarafında kalması ve yaylaları ile nüfusunun bir miktarının İran tarafında kalması durumu sınır geçişlerini aşiret açısından zaruret haline getirmiştir. 19. yüzyılda daha ziyade Caf aşiretinin gün yüzüne çıkan "sınır ihlalleri"nin arkasında yatan sebeplere dikkat çeken Özbaş bu durumu ifade ederken tarihsel, ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi nedenlere işaret edip, aşiretin yapısı ve her iki devlet üzerinde oynadığı rollere de vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda esas olan duruma bakıldığında iki ülkedeki sınır geçişlerinde ciddi açıkların bulunduğu ve sadece zarureten böyle bir durumun gerçekleştiği görülmektedir.

İran ve Türkiye arasındaki sınır bölgeleri ile ilgili olarak, incelemelerde bulunan ve bu hususta bir çalışma yürüten Türel Yılmaz'ın (1997), bu dönemdeki ilişkilerin karakterine ve ortaya çıkan problemlerin ehemmiyetine dikkat çekerek, cereyan eden olaylara Türkiye'nin dış politikası ve güvenliği doğrultusunda vurgu yaptığı görülmektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise "sınır kavramı" (Özcan; 2002, 2003) başta olmak üzere pek çok yeni, oldukça da önemli olan konuların ciddi manada tartışılmaya başlandığını gözlemlemekteyiz.

İran ile olan sınır güvenlik ard bölgelerinde, Avrupa Birliği ile birlikte yürütülen uyum sürecinde ortaya çıkacak sınırların yönetimi hususu, (Atlı, 2012) sınır kolluk kuvveti gibi farklı birimlerin kurulması (Doru,2012) yolunda cereyan eden tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Sınır yönetimi ve güvenliği bağlamında olası yeni yapılandırmalar üzerine yapmış olduğu çalışmada, İbrahim Uğur Savaşeri Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde yaptığı çalışmasında (2014) farklı bir perspektif sunarak sınır güvenliği hususuna ayrı bir katkı sağlamaktadır

⁸³ İTO,2008;Bülent Serkan Kuran,"Türkiye'nin Sınır Komşuları ile Ticari İlişkileri". **Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi**,2006.

⁸⁴ SedatGüner,"Türkiye'de Sigara Sektöründe Kaçakçılığın Yeri",**Gümrük Dünyası**,Kış Serisi Sayı:48, 2006.

Didem Danış İle İbrahim Soysüren editörlüğünde hazırlanmış olan "Sınır ve Sınırdışı: Türkiye'de Yabancılar, Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar" (2014) isimli kitap, farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların bu meselenin hukuki, kurumsal ve uygulama boyutları üzerine olan tartışma ve incelemelerini bize sunmaktadır. Esasında son dönemde Türkiye'nin gerek Kara ve gerekse Deniz sınırlarında yaşanan çok sayıdaki sınır ihlalleri, insan kaçakçılığı, illegal girişler ve göç gibi olumsuz durumlar ile bunların sonucunda oluşan çok sayıdaki sınır dışı etme uygulamaları bu bağlamdaki tartışmaları da önemli kılmaktadır.

Türkiye'nin sınır kapıları söz konusu olduğunda yapılan bir diğer tartışma ise kara sınır kapılarının yönetimi meselesidir. Kara sınır kapılarındaki mevcut alt yapının var olan ihtiyaçları kolay karşılama noktasında yetersiz olduğunu tartışan Fatma Gökçen Ongun'a göre sınır kapılarında verilen hizmet standartları yükseltilmeli ve geçiş süreleri kısaltılmalıdır. Ongun' a göre bunun gerçekleşebilmesi için gerekli olan tüm modernizasyonların yap işlet devret modeli şeklinde en kısa zamanda yapılması gerekmektedir.

3.2. Türkiye - İran Arasında Dış Ticaret

İran, Türkiye'nin yakın komşusu ve iyi ilişkiler içinde olduğu bir Ortadoğu devletidir. Son yıllarda ticaret hacmi iyiden iyiye artan İran ile pek çok anlaşma ve iş ortaklığı gerçekleştirilmiştir. İran ile Türkiye arasında 1996 senesinde ortalama 1 milyar dolar düzeylerinde seyreden dış ticaret hacmi, 2008 yılına gelindiğinde ise 10 milyar dolar düzeylerine gelmiştir. Daha ziyade Türkiye aleyhinde gözlemlenen dış ticaret dengesinde bu durumun var olmasındaki gerçek neden Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatı yapmasıyla ilgilidir. İki ülke arasındaki dış ticaret son dönemlerde ciddi olarak artış göstermiş, var olan ticaret ise değer olarak 14.6 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir (Tablo: 1). 2014 yılından sonraki yıllarda iki ülke arası dış ticaret hacminde azalmalar gözlemlenmiştir.⁸⁵ Elbette bu durumun ortaya çıkmasında başta Suriye meselesi olmak üzere pek çok konuda iki ülkenin karşı karşıya gelmesi ve ilişkilerde bozulmaların yaşanmasının etkisi yok sayılamaz.

⁸⁵ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2016

Tablo 1: Türkiye-İran Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	235.785	815.730	1.051.515	-579.945
2001	360.536	839.800	1.200.336	-479.264
2002	333.962	920.972	1.254.934	-587.010
2003	533.786	1.860.683	2.394.469	-1.326.897
2004	813.031	1.962.059	2.775.090	-1.149.028
2005	912.940	3.469.706	4.382.646	-2.556.766
2006	1.066.902	5.626.610	6.693.512	-4.559.708
2007	1.141.190	6.615.394	8.056.584	-5.174.204
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.863	3.405.986	5.430.849	-1.381.123
2010	3.044.177	7.645.008	10.689.185	-4.600.831
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167	-8.871.898
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381	-2.043.177
2013	4.192.776	10.383.117	14.575.893	-6.190.341
2014	3.886.735	9.833.329	13.720.064	-5.946.594
2015	3.665.217	6.096.265	9.761.481	-2.431.048
2016	4.966.176	4.699.777	9.665.953	266.399
2017	3.259.995	7.492.170	8.004.398	-4.232.175

Kaynak: <https://www.gumruktv.com.tr/2017-yili-turkiye-iran-dis-ticareti> Erişim Tarihi: 22.04.2018.

2003 yılında İran ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin düşük değerlerde seyretmesinin nedenleri arasında; Türkiye'nin dış politikada izlemiş olduğu yollar, Türkiye'nin var olan dışa kapalı durumdaki ekonomik yapısı, Türkiye'nin gümrüklerde uyguladığı dış ticaret kontrolleri, uygulanan yüksek gümrük tarifeleri, bazı tarife dışı engeller, bankacılık ve ödemeye ilişkin sorunlar gösterilebilir. Ayrıca iki ülke arasındaki ulaşım ağlarının yetersiz oluşu ve sınır kapılarında karşı karşıya kalınan bazı problemlerin varlığı sebebiyle 2003 yılına kadar İran ile olan ticari ilişkilerimizin boyutu istenilen seviyeye ulaşamamıştır. İran'a karşı uygulanan ambargodan kaynaklı olarak, İran yapılan dış ticaretin de Avrupa ülkelerinin pek yerinin bulunmaması esasında Türkiye'nin lehine bir durum oluşturmuştur. Böyle bir ortamda Türkiye'nin İran ile coğrafi ve kültürel bağlarını kullanarak İran pazarında mevcut Türk malı imajını daha da iyileştirmesi ve diğer ülkelerle mukayese edildiğinde Türkiye'nin İran ile olan ticaretteki rekabet avantajını elinde tutması mümkündür. Ayrıca İran bu durumun yanında Türkiye'nin Orta Asya pazarlarına açılabilmesi hususunda en kısa yol güzergâhı

özelliği taşımaktadır. Bu husus İran'ın Türkiye açısından önemini karşılıklı ticaretin de ötesine taşır. Zira bu özelliği ile İran adeta Türkiye'nin Orta Asya pazarına ulaşabilmesi açısından bir transkoridor özelliği taşımaktadır. Tek başına bu durum bile, Türkiye'nin en fazla nüfusa sahip komşusu İran ile karşılıklı ilişkilerini gözden geçirip, düzeltmesi gerekliliğini ortaya koyar. Zira Türkiye İran ile ilişkileri olumlu yönde geliştirdiğinde hem komşusu İran ile hemde transkoridorun devamında Türki cumhuriyetleri ile ekonomik ve kültürel ilişkileri güçlendirebilecektir.

İran'ın günümüzde mevcut olan turizm altyapısı, otelleri, eğlenceye dönük imkânları, yazlık beldeleri, uluslararası standartlarda daha geniş bir turist kitlesini misafir edecek kadar yeterli düzeyde değildir. İran'ın var olan turizm altyapısının geliştirilmesinde, bilhassa hava alanı, karayolu, otel ve konaklama tesislerinin inşaa edilmesi, modernizasyonu ve işletilmesi hususunda Türkiye açısından İran'da iş fırsatları mevcuttur. Bu duruma ek olarak İran ile deniz taşımacılığı hususunda, bilhassa Hazar Denizi'nde ve Karadeniz'de ortak faaliyetler ele alınabilir. Bu durum ayrıca İran ve Türkiye'nin deniz ticaretinde birlikte söz sahibi olmasına imkân sağlayabilir. Böyle bir hareketin iki ülke için de çevresini etkileme adına büyük fırsatlar doğuracağı aşikârdır. Zira Hazar Denizi'nde Türkiye'nin varlığı Türkiye açısından Türk devletleri ile olan iletişimi güçlendirecekken, İran'ın Karadeniz'de olması da ticari anlamda İran'ın etki alanını genişletecektir.

Türkiye ve İran arasındaki karşılıklı dış ticaret, merkezde güç olma iddiasında ki her iki devletin bu amaçlarını destekleyecek seviyenin fazlasıyla gerisindedir. Fakat 1980'li ve 1990'lı senelerle mukayese edildiğinde son süreç zarfında erişilen ticaret hacminin ciddi manada büyük gelişmeler meydana getirdiğini de açıkça ifade etmek gerekmektedir. İki ülke arasındaki süregelen ticaretin gelişimine bakıldığında 1985 yılından bu yana birbirlerinden farklı özellikte olan dört dönemi incelemek gerekir. Bunlar; Ekonomik işbirliği amacının ön plana çıkmış olduğu 1980'li seneler, karşılıklı ekonomik ilişkilerin ideolojik ve güvenlik merkezli dış politika yaklaşımının ipoteği altında bulunduğu 1990'lı yıllar, dış politikanın ekonomik kalkınmanın hizmetine

sunulduğu 2000'li seneler ve son olarak da siyasi problemlerin, sürdürülen karşılıklı ekonomik işbirliğini tekrardan gölgelemeye başladığı Arap devrimleri sürecidir.⁸⁶

1980'li yıllarda Türkiye ile İran arasında olan ticaret incelendiğinde, esasında İran'ın Türkiye'nin toplam dış ticareti kapsamındaki payının 1985 senesine değin ciddi manada yüksek olduğu ve 1983 senesinde bu oranın %15'in daha üstüne çıkmış olduğu görülür. 1985 senesi verileri incelendiğinde İran'ın Türkiye'nin ihracatında %13,54; ithalatında ise %11,18'lik bir paya sahip olduğu, buna karşılık olarak İran'ın ihracatında Türkiye'nin payının %8,96; ithalatında ise %9,29 olduğu görülmektedir.⁸⁷Bu veriler göstermektedir ki, İran ve Türkiye 1980 li yıllarda hem iki komşu hemde iki ticari paydaş özelliği taşımaktadır.

İran 1970'li senelerde fazla miktardaki petrolünün ihracatını yapabilmekteydi. 1980'li yıllarda ise yaşamış olduğu ülke içi karışıklıklar, Irak'a karşı yürütmüş olduğu savaş ve ABD başta olmak üzere batılı ülkelerle yaşamış olduğu problemler sebebiyle İran'ın petrol ihracatı hızlı bir şekilde düşüş göstermiştir. Nihayetinde maddi gelirlerinde ki kayıplar nedeni ile İran'ın toplam ihracat gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmıştır.⁸⁸Bazı değişimler, yaşanan bütün olumsuzluklar ve İran'a karşı uygulanan uluslararası İzolasyon sebebiyle Tahran başka pazarlara erişme hususunda zorluklar yaşamıştır. Ayrıca İran'ın savaş ekonomisi doğrultusunda gereksinim duyduğu ürünleri temin etmekte karşılaştığı birtakım zorluklar, komşusu Türkiye'nin hem İran petrolünün alıcısı olması, hem de bu ülkenin gerek duyduğu ürünleri tedarik eden bir ülke olması nedeni ile ön plana çıkması sonucunu meydana getirmiştir.⁸⁹

Türkiye 1970'lerin sonuna kadar ithal-ikameci ekonomi politikalar sebebiyle dış ticaret alanında henüz çok geri kalmış ülkelerden birisi konumunda bulunmaktaydı. Ancak İran ile bu olağan dışı koşullar nedeniyle artan ticaret sayesinde Türkiye'nin toplam ticaretinde İran'ın payı çok yüksek seviyelere ulaşmıştır.

⁸⁶ David Baldwin, **Economic Statecraft**, First Published, Princeton: NJ: Princeton University Press, 1985.

⁸⁷ Simon Cox, "Are Economic Sanctions Good Foreign Policy?", **Council on Foreign Relations**, 25 Temmuz 2007.

⁸⁸ Kenneth Katzman, "Iran Sanctions", **Congressional Research Service**, RS20871 3 Kasım 2015.

⁸⁹ Kasia Klimasinska and Ian Katz, "Useless Rial Is U.S. Goal in New Iran Sanctions, Treasury Says", **Bloomberg Business** 6 Haziran 2013.

1980'li yıllarda Türkiye ile İran arasındaki var olan ticaret hacminde yüksek değerler mevcuttu. Elbetteki bunun sebebi; İran'da gerçekleşmiş olan devrim sonrasında İran'ın yaşadığı savaştan kaynaklı olarak oluşan olağan dışı şartlardı. Benzer bir olağan dışı durumda, 2010'lı yıllarda batılı ülkelerin İran'a karşı uyguladıkları yaptırımların artmasıdır. Bu süreçte Türkiye ile İran arasında var olan ticaret ilişkileri mevcut şartlar nedeni ile güçlenmiştir. Bu durumun sonucu olarak Türkiye'nin İran ile olan ticaret hacminin normal dönemlerdeki %3'ler düzeyinin çok üzerine çıktığı görülmüştür.⁹⁰

Başta ABD ve Batılı ülkelerin Tahran'a karşı yürüttükleri ekonomik yaptırımlarını arttırdıkları bu dönemde İran'ın toplam ihracatında Türkiye'nin payı %10 seviyelerinde seyretmiş durumdadır. 2011 senesinde ise %11,3 seviyelerinde olan bu oran 2012 yılına gelindiğinde %11,5'lik bir değere ulaşmıştır. Bu oran 2013 senesinde ise %12,6 düzeyine kadar yükselmiştir. Uygulanan oldukça ağır yaptırımlar sebebiyle uluslararası piyasalara çıkmakta bile zorluk çeken İran'ın toplam ihracatı bu dönemde hızla azalırken, Türkiye'nin genel manada BM yaptırımlarını kabul etmesine karşılık, ABD ve AB'nin tek taraflı yaptırımlarına mesafeli duran tutumu sayesinde, İran'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat değerinde önemli artışlar kaydedilmiştir. Ancak 2013 yılına kadar İran'ın Türkiye'ye olan ihracat değerleri oransal olarak sürekli artış gösterse de, 2011 sonrasında miktar olarak bir azalış söz konusu olmuştur. Bu azalışa yol açan üç önemli sebepten söz etmek mümkün olacaktır.⁹¹

1. Yukarı da bahsedildiği gibi, İran'a karşı küresel olarak uygulanan yaptırımlar ve ambargolar sebebiyle toplam ihracatında meydana gelen ciddi azalmanın etkisi akabinde Türkiye'ye olan ihracatı da düşmüştür. 2011 senesinde 109 milyar Dolar düzeyinde olan İran'ın toplam ihracatı, uygulanan ambargoların da etkisi ile 2013 yılında 82 Milyar dolar seviyesine gerilemiştir.
2. Yukarı da bahsedildiği gibi, yaşanan "Arap Devrimleri" sebebiyle Ankara ve Tahran'ın bilhassa Suriye bağlamında yaşamış oldukları problemler iki ülke arasındaki karşılıklı ticareti de olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan

⁹⁰ IndriaLakshmanan, "U.S. ExemptsIndia, South KoreaFrom Iran OilSanctions", Bloomberg Business, 12 Haziran 2012.

⁹¹ PaulRogers, **MilitaryActionsAgainst Iran: ImpactandEffects**, Oxford ResearchGroup, Temmuz 2010.

siyasi problemler ve bilhassa da İran'ın bölgede yayılcı bir politika izlemiş olması Türkiye'nin İran ile ekonomik işbirliği olanaklarını ciddi oranda baltalamıştır.

3. Türkiye'nin 2008-2009'da yaşadığı ekonomik krizden sonra 2008 öncesindeki durumuna benzer bir ekonomik büyümeği yeniden yakalayamamış olması ve ihracatının genel olarak fazla artış kaydetmemesi nedeni ile İran'a yönelik yürüttüğü ticaretinde ilk dönemlerdeki yüksek ticari değerlere ulaşamadığı görülmektedir. Zira Türkiye 2009 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra önceki büyüme hacmini yeniden yakalaysaydı alım gücü artacak ve bu durum İran ile olan ticaret seviyesini etkileyecekti.

Yaşanan siyasal sorunlar nedeni ile Türkiye ve İran arasında gerçekleşmiş olan karşılıklı ticaretin düşüş kaydettiği başka bir dönem ise 1990'lı yıllar olmuştur. Bu dönem de İran'ın PKK'ya destek verdiğini belirten Türkiye tarafı ayrıca Türkiye'de gerçekleştirilen bazı suikastlerde İran'nın parmağının olduğunu belirterek bu konuda İran'a karşı birtakım suçlamalar yönelmiştir. Buna karşılık, Tahran tarafı Ankara'yı kendi iç işlerine karışmakla ve Halkın Mücahitleri Örgütü'ne destek vermekle suçlamaktaydı. Bu dönemde iki ülke arasındaki güvensizlik o kadar artmıştır ki, bu olumsuz atmosferde 1980'lerin sonunda Türkiye ile İran arasında söz konusu dış ticaret hacmindeki değerlerin korunması bile mümkün olamamıştır.⁹² 1990 yılında Türkiye'nin toplam ihracatındaki İran'ın payı %3,8 seviyelerindeyken 2000 senesinde bu oran %0,8'e düşmüştür. Aynı senelerde Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalatın oranı %2,2'den %1,5 seviyelerine inmiştir. 2000 yılında Türkiye İran'a sadece 235 milyon dolar değerinde ihracat yapmıştır. Esasında iki ülkenin toplam nüfusları ve büyüklükleri açısından bakıldığında bu rakamsal değer çok ciddi bir soruna işaret ediyordu.

⁹² Sabet, Farzan, "Iran's conservatives on the nuclear deal", The Washington Post, 15 Nisan 2015.

2014 yılında bu rakamsal değerin 3,8 milyar dolara çıkmış olması bu alanda önemli bir iyileşme olduğunu gösterse de halen bu rakamsal değerin olması gereken ihracat düzeyinin çok gerisinde olduğunu ifade etmek gerekmektedir.⁹³

2001 krizi yaşanırken ülkenin içinde bulunduğu ekonomik problemler ve yaşanan kriz akabinde iktidara gelen AK Parti hükümetleri Türkiye dış politikasını "ekonomik kalkınmanın hizmetine veren" bir yöntemi izlemişlerdir. Karşılıklı ekonomik ilişkilerin artırılmasını isteyen AK parti hükümetleri açısından İran, kavgayı sürdürecektir bir devlet değil, daha ziyade Türkiye'nin "merkezi güç" olma amacına katkı sağlayacak biçimde ekonomik işbirliğinin geliştirileceği, ticari ilişkilerin karşılıklı olarak artırılacağı önemli ülkelerden biri şeklinde görülmüştür. Bu doğrultuda İran ile siyasi bağlamda karşılaşılan ikili problemlerin çözümü için ciddi bazı adımların atıldığı ve 2008 senesinde ki Dünya ekonomik krizine kadar bu ülke ile yapılmakta olan ticaret hacminde hızlı bir artış olduğu görülmüştür. Nitekim AK Parti'nin Türkiye'de iktidarı devraldığı 2002 senesinde 1,2 milyar dolar düzeyinde olan Türkiye-İran dış ticaret hacmi 2008 yılına gelindiğinde yaklaşık 8,5 kat kadar artarak 10,2 Milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ankara'nın 1990'lı yıllardaki blok çıkarlarına hizmet eden ideolojik yaklaşımlardan sıyrılarak ve ABD'den gelen baskılara göğüs gererek Tahran ile yürüttüğü ilişkilerini geliştirmek istemesi ticaretteki bu büyük artışta temel rol oynamıştır.⁹⁴ Nihayetinde Türkiye'nin bu doğru hamlesi Türkiye ve İran ticareti açısından büyük bir ilerlemenin sebebi olmuş, elbetteki bu durumdan her iki ülke kazançlı çıkmıştır.

2008 yılına bakıldığında Türkiye'nin İran'dan ithalatının %90'dan fazlasını dış ticarete en fazla pay ayırdığı petrol ve doğalgaz gibi mineral yakıtlar oluştururken, 2 milyar doların üzerine çıkan ihracatını ise ağırlıklı olarak otomotiv ürünleri, makine-teçhizat ve demir-çelik gibi sanayi ürünleri oluşturmaktaydı.

⁹³ FactSheet: Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA), U.S. Department of State, 1 Temmuz 2010, <http://www.state.gov/e/eb/esc/iransanctions/docs/160710.htm>, (25 Mayıs 2017).

⁹⁴ Alexander McCoy ve Jacqueline Lopour, "The best reason for Iran deal? The West will learn where to drop bombs", **Reuters**, 30 Eylül 2015.

Tablo 2: Türkiye'nin Toplam Ticaretinde İran'ın Payı 1980-2014 (M.Dolar)

Yıllar	Toplam İhracat	İran'a İhracat	İran'ın Payı (%)	Toplam İthalat	İran'dan İthalat	İran'ın Payı (%)
1980	2.910	84	2,88	7.909	802	10,10
1985	7.958	1.078	13,54	11.343	1.264	11,18
1990	12.959	495	3,81	22.302	492	2,20
2000	27.774	235	0,84	54.502	815	1,49
2007	107.271	1.441	1,34	170.062	6.615	3,88
2008	132.027	2.029	1,53	201.963	8.199	4,06
2009	102.142	2.024	1,98	140.928	3.405	2,41
2010	113.883	3.044	2,67	185.544	7.645	4,12
2011	134.906	3.589	2,66	240.841	12.461	5,17
2012	152.461	9.921	6,52	236.545	11.964	5,05
2013	151.802	4.192	2,76	251.661	10.383	4,10
2014	157.627	3.888	2,46	242.182	9.833	4,06

Kaynak: İnat Kemal, Thomas, "Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri" SETA 2015 Temmuz, Sayı: 132

Tablo 3: İran'ın Toplam Ticaretinde Türkiye'nin Payı 1980-2013 (M. Dolar)

Yıllar	Toplam İhracat	Türkiye'ye İhracat	Türkiye'nin Payı(%)	Toplam İthalat	Türkiye'den İthalat	Türkiye'nin Payı(%)
1980	12.338	802	6,50	12.246	84	0,68
1985	14.175	1.264	8,96	11.635	1.078	9,29
1990	19.305	492	2,54	20.322	495	2,43
2000	28.739	815	2,83	13.898	235	1,69
2007	88.733	6.615	7,45	44.942	1.441	3,20
2008	113.668	8.199	7,21	57.401	2.029	3,53
2009	78.830	3.405	4,31	50.469	2.024	4,01
2010	100.900	7.645	7,57	62.670	3.044	4,85
2011	109.400	12.461	11,39	58.900	3.589	6,09
2012	104.000	11.964	11,50	57.092	9.921	17,40
2013	82.000	10.383	12,66	49.000	4.192	4,50

Kaynak: İnat, 2015 Temmuz

Türkiye ile İran arasında var olan ticaret hacmi AK Parti'nin ilk altı yıllık dönemin de yani 2002-2008 yılları arasında 8,5 katlık bir artış gerçekleştirip 1,2 milyar dolar seviyelerinden 10,2 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Ancak 2008-2014 arasında ise sadece 1,3 katı bir yükseliş gerçekleştirip 13,7 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Tablo2). Bu arada 2011, 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla 16 milyar dolar, 21,8 milyar dolar ve 14,5 milyar dolarlık ticaret hacmi değerlerine ulaşılmıştır. Fakat burada şu husus dikkatlerden elbette kaçmamalıdır; 2012-2013 yıllarında Türkiye'den İran'a yapılan ihracatta yüksek miktarda altın satışı (sırası ile 6,5 milyar dolar ve 1,6 milyar dolar) söz konusu olmuştur. 2014 yılı rakamlarında da yaklaşık 820 milyon dolar değerinde altın ve değerli taş satışı olmuştur. Elbetteki gerçekleşmiş olan bu altın ve değerli taş satışlarının İran'dan ithal edilen petrol ve doğalgazın parasının ödenmesi amacı ile yapıldığı düşünülürse,⁹⁵ İki ülke arasında var olan gerçek ticaretteki rakamsal değeri görebilmek için bu altın ve değerli taş satışı rakamlarını toplam miktardan düşmek gerekir.

Anlaşıyor ki, 2008 yılından itibaren yaşanan dünya ekonomik krizi, sonrasında İran'a karşı ağırlaştırılmış uluslararası yaptırımlar ve Arap demokrasi hareketleri ile bozulan siyasi ikili ilişkiler, Türkiye ve İran arasında ki ticareti, 2009 sonrası dönemlerde hayli etkilemiştir.

Türkiye'nin İran'a yaptığı ihracatında kıymetli olan başlıca ürün grupları arasında; altın, çelik, profil, lif levha, otomotiv yan sanayi ürünleri, tütün ürünleri, sentetik iplik, inşaat aksamı, plastik levha ve elektrik motorları başta olmak üzere çok çeşitli sanayi ürünleri örnek olarak sayılabilir.⁹⁶ (Tablo 4)

⁹⁵ İnat, 2015 Temmuz.

⁹⁶ T.C.E.B, 2016.

Tablo 4: Türkiye'nin İran'a olan İhracatında Başlıca Ürünler(1000 Dolar)

GTİP	Ürün Adı	2013	2014	2015
7113	Kıymetli metaller ve kıymetli metallerin kaplamalarından elde edilen mücevherci eşyası	17 779	818 503	857 622
4411	Lif levha, orta yoğunlukta	86 860	112 550	112 939
8708	Kara taşlıları için aksam, parçaları	62 197	78 254	83 876
8302	Adi metallerden donanım, tertibat vb. Eşya	41 285	76 988	32 120
2402	Tütün ve tütün yerine geçen maddelerden oluşturulan purolar ile sigaralar	49 908	68 590	78 736
9999	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	74 744	65 414	42 815
2403	Homonize edilerek tütün ve tütün yerine geçen madde hülusalari	63 097	64 502	54.621
4811	Kâğıt, karton, selüloz vatka ve selüloz liften oluşan tabakalar	48 153	60 661	40 269
4418	Bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri	13 688	59 704	17 996
8481	Muslukçu, borucu eşyası, basınç düşürücü, termostatik valf	47 245	59 164	47 540
7216	Demir, alaşımsız çelikten profil	59 706	55 670	19 536
5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	40 399	55 495	48 804
8455	Metalleri haddeleme makineleri, bunların silindirleri	48 620	52 896	15 463
3004	Tedavide, korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış şekilde)	84 782	43 171	23 962
3506	Diğer müstahzar tutkallar, yapıştırıcılar	64 350	42 842	41 420
8307	Adi metalden eğilip bükülebilen borular	792	37 395	811
9619	Bebek bezleri, kadın temizlik ve bakım ürünleri	18 304	37 076	82 852
3921	Plastikten elde edilen diğer levhalar, yapraklar, peliküller, varaklar ve lamalar	30 426	34 757	31 318
3916	Plastikten monofil, çubuk, profiller-enine kesiti > 1mm.	30 100	33 648	21 542
8536	Gerilimi 1000 volt değerini geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	22 970	33 353	44 795
8409	İçten yanmalı, pistonlu motorların aksam-parçaları	21 756	29 169	24 826
3919	Plastikten oluşturulan yapışkan levha, yaprak, şerit, lam vb. ürünler	20 589	27 846	7 788
5603	Dokunmamış mensucat (emdirilmiş)	19 733	27 823	27 568
3925	Plastikten inşaat malzemesi	14 610	26 343	14 506

Tablo 4'ün devamı

GTİP	Ürün Adı	2013	2014	2015
8431	Ağır iş makinesi ve bu makinelerin cihazlarının aksamı ile parçaları	24 108	26 229	21 434
6006	Diğer örme mensucat	1 649	25 955	17 266
8544	İzole edilmiş tel, kablo, diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri, fiber optik	15 057	25 900	10 436
4703	Sodalı ve sülfatlı odun hamuru	20 125	25 546	13 227
8418	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	7 057	24 989	25 482
3209	Sentetik polimerler esaslı olan, sulu ortamda eriyen ve dağılan boya ile vernik	25 743	24 695	16 083
0802	Diğer kabuklu meyveler	7 341	24 474	35 403
7013	Masa, mutfak, tuvalet, ev süslemeleri için cam eşyalar	11 565	24 391	14 939
9403	Diğer mobilyalar vb. Aksam, parçaları	19 956	24 098	26 800
8479	Kendine özgü fonksiyonlu makine ve cihazlar	14 529	24 090	1 732
4413	Yoğunluğu artırılmış ağaç (bloklar, levhalar, şeritler ve profil halinde)	14 470	23 424	24 421
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	16 670	22 161	14 843
8414	Hava vakum pompası, hava gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	10 295	21 192	14 209
7604	Alüminyum çubuk ve alüminyum profiller	15 699	20 514	20 412
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları(sabunlar hariç)	13 860	19 901	14 817
	Toplam (Diğerleri Dahil)	4 192 511	3 888 292	3 665 217

Kaynak: http://www.tisiad.org/web_20333_1/neuralnetwork.aspx?type=2055 Erişim Tarihi: 22.04.2018

3.3. Türkiye - İran Arasında Enerji İlişkisi

3.3.1. Türkiye'nin İran'dan Doğalgaz ve Petrol İthalatı

İran, jeo-stratejik konumu ve zengin enerji yatakları sebebiyle diğer komşu ülkelerin Orta Doğu ve Basra Körfezi enerji politikalarında iyi ilişkiler kurmak istediği ülkelerdendir. İran Devleti'nin, Çin Halk Cumhuriyeti ile Amerika'nın liderliğinde ki "Yeni Dünya düzenine" karşı çıktığı görülmektedir. İran ve Çin arasında yayınlanan ortak bildiri metnine göre; her iki ülke 21. yüzyılda uzun vadeli dostluk ilişkilerini

geliştirme, gerek ekonomik, gerekse stratejik çıkarlarına uygun ilişkiler kurma yönünde görüş birliğine varmışlardır.

İran Devleti, 135 milyar varil kanıtlanmış petrol yatakları ile Dünya petrol rezervinin %12'lik bir kısmını elinde bulundurmaktadır. Bu durum ile Suudi Arabistan Devleti'nden sonra Dünya'da ikinci sıradadır. İran, ortalama Dünya doğalgaz rezervinin %15,4 lük bir kısmına sahiptir ve doğal gaz rezervi açısından Rusya'dan sonra ikinci sıradadır.⁹⁷ İran'ın diğer bir önemi de Hazar denizine kıyısı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Hazar denizi yaklaşık 240 milyar varil dolayında kanıtlanmış petrol rezervine sahip olup, adeta bir enerji havuzu özelliği göstermektedir. İşte bütün bunlar İran Devleti'ni enerji hususunda oldukça önemli kılmaktadır.

İran ile Türkiye arasında yıllık taşıma kapasitesi 10 milyar m³ düzeyinde olan bir doğal gaz boru hattı mevcuttur. Türkiye 2001 yılından itibaren doğalgaz ithalatında İran'dan da satın alma yoluna gitmiştir. Bu da İran devletini doğalgaz ithalatı hususunda Türkiye açısından Rusya'dan sonra ikinci önemli kaynak konumuna getirmiştir. Türkiye'nin 2006 yılında İran'dan aldığı doğal gaz miktarı yaklaşık 5,7 milyar m³ düzeyinde olmuştur. İran ile Türkiye'nin enerji alanındaki işbirliği, İran Petrol Bakanı Vezir Hamane'nin 14 Temmuz 2007 tarihinde Türkiye'yi ziyareti sırasında iki ülke enerji işbirliğinin geliştirilmesini öngören Anlaşım Muhtırası'nın imzalanması ile yeni bir işlevsellik kazanmıştır.

Botaş kuruluşundan alınan verilere göre; Türkiye'nin doğalgaz gereksinimini karşılamak, doğal gaz arzının güvenliğini sağlamak ve doğal gaz çeşitliliğini sağlayabilmek açısından, uzun dönemli doğal gaz alım-satım anlaşmaları imzalanmıştır.

Bu anlaşmalara göre;⁹⁸

- Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında Batı Doğalgaz Hattı ve Mavi Akım Doğal Gaz hattı anlaşmaları kapsamında toplam 20 milyar m³/yıl düzeyinde,

⁹⁷ BP, 2008.

⁹⁸ Botaş, 2015.

- İran ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma kapsamında 9,5 milyar m³/yıl düzeyinde,
- Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanmış olan 3 anlaşma kapsamında toplam 12,75 milyar m³/yıl düzeyinde,
- Türkmenistan ile Türkiye arasında 15,6 milyar m³/yıl düzeyinde doğal gaz anlaşmaları mevcuttur.

Ayrıca Türkiye Doğal Gaz dışında LNG alım anlaşmaları da imzalamıştır.

Buna göre;

- Cezayir'le Türkiye arasında 4,4 milyar m³/yıl düzeyinde
- Nijerya ile Türkiye arasında 1,3 milyar m³ yıl düzeyinde LNG alım anlaşmaları mevcuttur. (Miktarlar 9000 Kcal/m³ baz değerlerdir.)

Şekil 6: Başlıca Boru Hattı Sistemleri ve Projeleri

Kaynak: https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=enerji%20hatt%C4%B1%20projeleri%20haritas%C4%B1&img_url=https%3A%2F%2Fstratejisiite.files.wordpress.com%2F2015%2F11%2Fimage001731.jpg&pos=2&r pt=simage&lr=11508 Erişim Tarihi: 03.03.2018.

3.3.2. TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) Enerji Antlaşmasının İran Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye, Hazar Denizi'nin doğalgaz kaynakları dışında, Ortadoğu'da bulunan doğal gaz rezervlerini de sahip olduğu hatlar üzerinden Avrupa'ya aktarmayı düşünmektedir. Öngörülen Güney Gaz Koridoru kapsamında sahip olduğu boru hatları ile önce kendi, akabinde de Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkı sağlamayı amaçlayan Türkiye böylece ülke konumunun sağladığı avantajı değerlendirip jeopolitik açıdan kendisine değer kazandıracaktır.

Güneydeki Gaz Koridoru'nun bütününe temsil edecek olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesi ile ilk önce Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal gaz başta olmak üzere Hazar Denizi'nde bulunan doğalgaz ilk defa farklı bir yolla ve çok büyük oranlarda Batı pazarları diye isimlendirilen Avrupa ülkelerine götürülmüş olacaktır. Kısa adı TANAP (Şekil 6) olan ve Türkiye açısından hayati öneme sahip bu projenin Temel Atma Töreni 17 Mart 2015 tarihinde icra edilmiştir.⁹⁹

TANAP Projesi kapsamında Hazar Denizi havzasının zengin doğalgaz rezervlerinin 2018 yılı ortalarında Türkiye'ye, 2020 yılı ortalarında ise Avrupa devletlerine ulaştırılması öngörülmektedir. TANAP'ın ilk aşamada Şah Deniz (ŞD) Faz II kapsamında üretilen yıllık 16 bcm değerindeki doğal gaz nedeni ile fonksiyonerlik elde etmesi düşünülmektedir. Taşınan bu gazın 6 bcm'lik bölümünün Türkiye iç pazarına satılması, kalan 10 bcm'lik bölümünün ise Avrupa piyasalarına aktarılması hedeflenmektedir. TANAP'ın 2020 yılında senelik 16 bcm olması düşünülen kapasitesinin, 2023 yılına gelindiğinde 23 bcm, 2026 yılında ise 31 bcm düzeylerine ulaşması öngörülmektedir.¹⁰⁰ Böylece hattın taşıdığı doğalgaz miktarı sürekli olarak artarak Avrupa gaz ihtiyacına cevap verecek düzeye ulaşacaktır.

TANAP Projesi, kısa adı SOCAR olan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi önderliğindeki şirketlerin biraraya gelerek oluşturduğu birliktelik vasıtasıyla hayata geçirilmiştir. TANAP projesinde SOCAR'ın %58, BOTAŞ'ın %30, BP'nin ise %12'lik

⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016.

¹⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016.

payı bulunmaktadır.¹⁰¹ Burada görüldüğü üzere bahsi geçen projede aslan pay Azerbaycan şirketine aittir. Elbette böyle bir tablonun ortaya çıkmasındaki ana etken gaz kaynağının (Şekil 7) sahibinin Azerbaycan Devleti olmasıdır.

Şekil 7: Şekil Hazar Denizindeki Doğalgazın Aktarım Güzergâhı

Kaynak: https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=boru%20hatlar%C4%B1&img_url=https%3A%2F%2Fcdnuploads.aa.com.tr%2Fuploads%2Fcontents%2F2015%2F07%2F25%2Fthumbs_b_c_89cbc0894c9b93996055bcd8e55ec0ce.jpg&pos=14&rpt=simage&lr=11508 Erişim Tarihi: 03.03.2018

Boru hattına yönlendirilebilecek ilave kaynaklar üzerinde çalışmalara devam etmektedir. Bu bağlamda İran'da TANAP boru hattına katılmak isteyerek doğalgazının Avrupa'ya taşınmasını istemektedir. Fakat İran'ın TANAP'a dâhil edilmesi Moskova yönetimini rekabet konusunda zora sokabilecek bir rakibi ortaya çıkarmış olacaktır.¹⁰²

Bu bağlamda SOCAR Başkanı Rovnah Abdullayev verdiği bir demeç ile; İran'ın TANAP' tan hisse satın alma talebinde bulunduğunu dile getirmiştir. Ancak İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun (İDMO) politikası gereği, Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz ihracatına itiraz edeceğine dair bilgiler bulunmaktadır.

İDMO'nun bu davranışı İran'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarını kontrol eden en etkili firma olarak kalmak istemesi temeline dayanmaktadır. Esasında İran'ın doğalgaz alt yapısı yabancı şirketlere açıldığı takdirde, İDMO büyük bir rekabetle karşı karşıya

¹⁰¹ Botaş, 2015.

¹⁰² Akın Ünver, "İran Batı Uzlaşması ve Türkiye'nin Enerji Rüyası", *AljazeeraTurk*, 7 Nisan 2015.

kalacak ve muhtemelen İran'ın güvenliği ile bağımsızlığını gerekçe gösterip doğalgaz geliştirme çalışmalarında yabancıların pay sahibi olmasına karşı direnç gösterecektir.¹⁰³

Şekil 8: Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP)

Kaynak: https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=boru%20hatlar%C4%B1&img_url=https%3A%2F%2Fcdnuploads.aa.com.tr%2Fuploads%2FContents%2F2015%2F07%2F25%2Fthumbs_b_c_89cbc0894c9b93996055bcd8e55ec0ce.jpg&pos=14&rpt=simage&lr=11508 Erişim Tarihi: 03.03.2018

TANAP projesinin bir diğer sıkıntısını da İran doğalgaz altyapısının AB'nin alternatif taşıma yolları araması nedeniyle kendini modernize edip edemeyeceği konusu oluşturmuştur. Şayet TANAP'ın doğalgaz nakli talep açısından yetersiz ve çok yüksek fiyatlı olursa, Avrupa ülkelerinin gaz ihtiyacını bu hat üzerinden değil de Rusya ile uzlaşmaya giderek Karadeniz'in kuzeyindeki hatlardan gidermek istemesi gibi muhtemel bir durum oluşacaktır. Kısacası Batı ülkeleri ile İran Devleti arasında yeni tesis edilen güven ortamının çöküşüne geçmesi, Rusya'nın çıkarları ve arzularına uygun bir durum arz etmektedir. Nedeni ise, İran doğalgazı TANAP aracılığı ile Avrupa pazarına ulaşmaya başlarsa, Rusya bu alanda neredeyse tekel konumunda olan ülke özelliğini kaybetmiş olacak, ayrıca oldukça önemli bir rakiple karşı karşıya kalacaktır.

¹⁰³ Ünver, 2015.

3.3.3. Ovit Tüneli ve Doğu Anadolu Trans Yolu Projesinin Türkiye - İran Açısından Değerlendirilmesi

Rize İli'nin İkizdere İlçesi'ni Erzurum İli'nin İspir İlçesi'ne bağlayan 2 bin 640 metre yüksekliği olan Ovit geçidinde özellikle kış mevsiminde aksayan ulaşımı kolaylaştırmak için Ovit Dağı'nda Türkiye'nin en uzun tüneli özelliğini taşıyan Ovit Tüneli'nin yapılmasına karar verilmiştir. (Şekil:9) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından başbakanlık yapmış olduğu 13 Mayıs 2012 tarihinde temeli atılan Ovit Tünelinin 1369 metrelik kısmı çığ tüneli olmak üzere toplam 14,3 kilometre uzunluğunda olması hedeflenmiştir. Bu uzunluğu ile Türkiye'nin en uzun, Dünya'nın ise en uzun üçüncü tüneli ünvanını alacaktır. Tünelin inşaatı devam etmekte olup büyük bölümü tamamlanmıştır.

Tünel hizmete girdiğinde İkizdere ve İspir arasında kış aylarında aşırı kar ve çığ tehlikesi sebebi ile sıkıntıya uğrayan ulaşım kesintisiz ve güvenli hale gelecektir. Elbetteki bu durum İkizdere ve İspir başta olmak üzere Rize ile Erzurum illerinin ticareti üzerinde büyük etki yapacaktır. Ayrıca mevcut yoldaki dönemeç fazlalığı nedeni ile oldukça uzun olan İkizdere ve İspir arasındaki gerçek yol mesafesi yapılan bu tünel sayesinde kısılacaktır. Bu husus hem zaman hem de yol tasarrufu anlamına gelmektedir.

Rize valisi Erdoğan Bektaş, bu tünel ile beraber Erzurum'un deniz ile buluşacağına dikkatleri çekerek, "Çok kapsamlı bir güney-kuzey projesi. GAP'ı denize bağlıyor. Asıl İran'ın denize bağlantı hattı olarak işleyeceğini düşünüyorum. Proje ile birlikte İyidere'de lojistik merkez ve Kalkandere'de organize sanayi bölgesi çalışmaları devam ediyor. Bütün arsaların satışı gerçekleşti. Bölgeye turizm, ticaret ve sanayi açısından önemli açılımlar getirmesini düşündüğümüz bir büyük hayal gerçeğe dönüşüyor." diye konuşma gerçekleştirmiştir.

Bilhassa Ovit Dağı Tüneli'nin inşaa edilmesinin tamamlanması Trabzon Limanı'nın ve İran üzerinden gerçekleşecek olan transit taşıyıcıların önemini ciddi derecede arttıracaktır. Türkiye ile atılan böyle bir stratejik adım, ticari ilişkilerde

Türkiye'nin merkez olma rolünü güçlendirecektir.¹⁰⁴ İran günümüzde Dubai üzerinden 23 milyar dolarlık ürün ticareti yapmaktadır. Trabzon ile Tebriz arası 700 km dir. Bu durum Ovit Dağı Tünel Projesi gibi Karadeniz'i Doğu ve Güneydoğu'ya bağlayacak olan bu projenin ulaşımı güçlendirmesi adına ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 9: Ovit Dağı Tüneli

Kaynak: https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=ovit%20ge%C3%A7idi&img_url=https%3A%2F%2Fekspressturk.com%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F11%2Fovit_tuneli_rize_nin_degil_turkiye_nin_en_onemli_projesidir_h44029_357e2.gif&pos=5&rpt=simage&lr=11508 Erişim Tarihi: 06.03.2018

Rize ve Erzurum birbirine bağlayacak olan tünel, Rize ve Trabzon limanlarında ticaret ve ihracatın önemli bir oranda artmasını sağlayacaktır. İran'ın ürünleri bu yolla beraber rahat bir şekilde Türkiye üzerinden yurtdışına çıkabilecektir. Yine bu yol sayesinde İran ile Karadeniz ticari bağlantısı daha güçlü bir hale gelecektir.

Ovit Tüneli sayesinde canlanacak ulaşım ağı sayesinde Erzurum'un İspir ilçesi başta olmak üzere Doğu ve Güney Doğu'da pek çok yerleşim alanında ticari gelişmeler ve istihdam adına olumlu sonuçlar doğuracaktır. Hatta bu durum bahsi geçen yerleşim alanlarında yaşanan iç göç hareketlerinde azalmaya bile sebep olacaktır.

¹⁰⁴ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Haziran 2016.

3.4. Türkiye ile İran Arasındaki Ticareti Geliştirmek İçin Atılan Adımlar

2000-2001 senelerinde Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde ağırlıklı olarak Kürt Sorunu ve PKK ekseninde bir şekillenme gözlemlenmiştir. Bilhassa sınırların güvenliği ve "terörle mücadele" etme konusunda iki ülkenin önderliğindeki ortak komisyonlar ile problemler ciddi manada giderilmiştir. İsmail Cem'in İran'ı ziyaretini takiben karşılıklı ziyaretlerde ciddi olarak artış gözlenmiştir. Bu ziyaretler yalnızca diplomasi ile sınırlı kalmamış olup ticaret heyetleri de karşılıklı olarak ik ülke arasında ziyaretler gerçekleştirmişlerdir.

İki ülke arasında gözlemlenen istikrarsız ilişkilerin var olduğu bir dönemde, Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in İran'ı ziyaret etmesi yeni açılımları da beraberinde getirmiştir. 2001'deki 11 Eylül saldırılarından sonra dengeler yine değişim göstermiştir. ABD'nin kendi söylemiyle "önleyici savaş doktrinini" harekete geçirmesi ve Rusya'nın da bu harekete destek vermesi İran'ın, "teröre karşı savaşta" dışarıda kalmasına vesile olmuştur. Bu kırılganlığın yaşandığı dönem içerisinde Ankara özellikle ABD ile karşı karşıya gelmemek için, İran'a yönelik işbirliği adımlarını her zamankinden çok daha fazla dikkatli atmak zorunda kalmış ve daha ziyade dengeli bir politikadan yana olmuştur. Elbetteki bu denge politikası zorunluluğu böyle bir dönemde Türkiye açısından elzem bir durum oluşturmaktadır. Zira Türkiye bu dönemde ne iki büyük devlet olan Amerika ve Rusya'yı karşısına alabilir ne de komşusu olan İran'ı kaybedebilirdi. İşte bu nedenlerden dolayı Türkiye bulunduğu bölgede çok yönlü siyaset yapabilmek adına denge politikası uygulamıştır.

İki Ortadoğu ülkesi arasındaki karşılıklı olarak yürütülmeye çalışılan ilişkiler 2004 senesinde ise yeni bir sürece girmiştir. 2004 yılında, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan, İran ve Türkiye 18. Karma Ekonomik Komisyonu toplantısına katılmak ve ekonomik ilişkileri güçlendirmek adına Tahran'a ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve artması adına çok olumlu etkiler bırakmıştır. Bu ziyaret nihayet meyvesini vermiş olup, İran ile Türkiye'nin, Recep Tayyip Erdoğan'ın Tahran'ı ziyaret ettiği yılda ticaret hacmi yüzde 91 düzeyinde artarak 2,4 milyar dolar seviyelerine erişmiştir. 18 Şubat 2004 tarihinde Tahran'da yapılan D-8 zirvesinde iki ülke yetkilileri ikili ilişkilerin artması

yönünde olumlu sinyaller vermişlerdir. Bu duruma ek olarak da Türk firmalarının İran'da yatırım yapması ve İran'dan doğalgaz alımı anlaşmaları da ivedilik kazanmıştır.

Suriye iç savaşı hususunda yaşanan gerginlik ve İran'ın uyguladığı nükleer programı ile ilgili olarak uğradığı yaptırımlara rağmen iki ülke arasındaki ticari ilişkiler son dönemlerde ciddi manada artmış durumdadır. Dahası Türkiye İran'ın en büyük doğalgaz müşterisi konumundadır. Bu nedenle karşılıklı ilişkilerin gelişmesi İran adına da oldukça önemli bir durumdur.

2001 senesinde 1,6 milyar dolar düzeylerinde olan Türkiye-İran ticaret hacmi, 2012 yılına gelindiğinde 22 milyar dolar düzeylerine yükselmiştir. Bu hızlı yükselişte elbette karşılıklı olarak ilişkileri düzeltme çabalarının etkisi çok fazladır.

Türkiye-İran arasındaki ticaretin geliştirilmesinin bölgeye sağlayacağı katkılar konusunda, ikili ilişkileri geliştirebilmek amacıyla bir yol haritası ve eylem planı hazırlanması gerekli görülmektedir. Bunun için bölgedeki ticaret erbabının ve onların temsilcisi konumundaki kuruluşların önemli bir rol üstlenecek olduğu belirtilirken, ticaret hacminin artmasının her iki ülke şehirlerine katma değer sağlayacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁵

İran ile Türkiye arasında gözlemlenen ikili ilişkilerin artış göstermesiyle kaçakçılık başta olmak üzere pek çok gayriresmi geçişlerde ciddi manada azalma olmuştur. Ayrıca İki ülke arasındaki ticaretin gelişmesini engelleyen uygulamaların ortadan kaldırılmasıyla birlikte önümüzdeki dönemlerde ticaret hacminin daha üst seviyelere çıkacağı düşünülmektedir.

¹⁰⁵ CelalettinYavuz, TÜRKSAM, (Uluslar Arası Analizler ve Stratejik Analizler Merkezi) 24.12.2014.

SONUÇ

Tarihsel dokuları, kültürel kimlikleri, jeopolitik konumları ve farklı yönetim yaklaşımları oluşturmalarıyla İran ve Türkiye, Ortadoğu'da güç gösterisi yapan ve bu mücadeleyi kazanmak uğruna ciddi uğraşları olan iki ülke konumundadır. Ortadoğu'da bölgesel güç olma hedefi doğrultusunda bir yol çizen bu iki ülkenin, farklı kimlik yapıları olsa da aynı bölgeyi paylaşmaları nedeni ile birbirleriyle rekabette, ortak hedeflere ulaşmada zorunlu işbirliği sürecine dayanan ve karşılıklı olarak etkileşimlerinden meydana gelmiş olan ilişkileri de yadsınamaz. Bu ilişkiler küresel büyük güçlerin bu bölgeye yönelik politikalarını tayin etmelerinde ciddi bir role sahiptir. Bu durumdan ötürü hedefimiz bu iki ülkenin bazı zamanlarda farklı veya birbirleriyle aynı doğrultuda olan tercihleri ile ikili ilişkileri ve bu ilişkileri yönlendiren bölge devletleri ve batılı güçler ile girmiş oldukları çoklu ilişkileri irdeleyip kısa bir değerlendirme yapmaktır. Bu duruma ilave olarak da tüm bu ilişkilerden meydana gelen sorunların çözümüyle ilgili İran ve Türkiye'nin almış oldukları kararların bölgesel ölçekte güç olma mücadelelerine yansımış etkilerini de analiz etmek gerekmektedir. Bu doğrultuda dış politika analizi yapabilmek adına ülkelerin dış politik süreçlerinin belirlenmesinde rol oynayan karar alıcıların, bu politikaya etkide bulunan coğrafi konumlarının, ülkelerin sahip olduğu kültürel kimliklerin, tarihsel süreçteki karşılıklı ilişkilerinin ve ayrıca ülkelerin yönetim şekillerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye ve İran'ın ikili ilişkileri, bu ilişkilerde belirleyici olan temel faktörler bu çalışmada irdelenmiştir.

Ortadoğu denildiğinde akla gelecek olan bu iki büyük ülke tarihi geçmişleriyle ve sahip oldukları kültürel zenginlikleri ile farklı alanlarda işbirliği yapma olanağına sahiptirler.¹⁰⁶Jeopolitik manada İran ve Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra buldukları bölgede ağırlıklarını giderek daha fazla hissettirmektedirler. Coğrafi özelliklerinin sağladığı avantajlar sayesinde, Avrupa ve Asya'da siyasi etkinliklerinin giderek daha fazla olması ihtimali yüksektir. İran, ülkemiz için Türki Cumhuriyetlere kara yolu ile ulaşım olanağını temin ederken, Türkiye de İran için Avrupa'ya açılan bir

¹⁰⁶ Ramazan Özey, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, İstanbul: Aktif Yayınları, 2002, s.5.

kapı görevi görmektedir. Böylece her iki ülke Avrupa, Orta Asya, Kafkasya ve Hazar havzasında farklı ekonomik ilişkiler kurma potansiyeline erişmiştir. Ekonomi temelinde değerlendirildiğinde Türkiye İran sanayisinin tamamlayıcısı, İran ise Türkiye'nin enerji gereksinimini gideren bir pozisyondadır.¹⁰⁷

Her iki ülkede kendi coğrafyalarında önceden kurulmuş devletlerin tarihi mirasçısı durumundadırlar. Bu nedenle daha iyi analiz edebilmek için, Türk-İran ilişkilerini tarihi bir perspektiften ele almak gerekmektedir. Bölgesel olarak bir güç durumuna evrilme iddiası her iki ülkeyi de tarih boyunca savaşların içine sürüklemiştir. Türk- İran ilişkilerinin temelinde Osmanlı ve Safevi hanedanları arasında yüzyıldan fazla devam eden mücadelelerin etkisi vardır. Doğu Anadolu ve Irak topraklarının hâkimiyeti için çekişen taraflar siyasi ve stratejik mücadelelere girişmişlerdir.¹⁰⁸

Bu dönem de Türkmen örf ve adetlerine göre kurulduğu halde devletin büyümesi ve kurumsallaşması ile birlikte Türkmen yaşam biçiminden uzaklaşan Osmanlı Devleti sünni kimliğiyle, ağırlıkla göçebe Türkmenlerin desteğini alan Türkmen kökenli Safevi Devleti'de Şii kimliği ile siyasetini yürütmüştür. Mücadeleler sırasında göçebe Türkmenler İran'ı, Sünni Kürtler de Osmanlı Devleti'ni tercih etmişlerdir. Bu gelişmeler iki ülke de sınır problemleri başta olmak üzere pek çok meselenin zeminini meydana getirmiştir. 1923 senesinde ulus devlet modelini benimseyen Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Fars kimliğini esas alan ve monarşi düzenine dayalı olan Pehlevi Hanedanlığı 1924 yılında İran'da işbaşına gelmiştir. Her iki ülke, Pehleviler ve Atatürk'ün politikalarıyla batı ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurmuş, böylece kalkınma yolun da önemli adımlar atmışlardır. Bu dönemden itibaren İran ve Türkiye, Pakistan Devletini de yanlarına çekerek Merkezi Anlaşma Organizasyonu'nu (CENTO) ve bu bölgede ilk bölgesel ekonomik işbirliği örgütü olan Kalkınmak İçin Bölgesel İşbirliği'ni (RCD) faaliyete geçirmişlerdir.

Batılı kuvvetler Türkiye ile İran'ın bölge içinde yakınlık sergilemesini, Arap devletleri ve Arap halklarını etkileri altına almasını, İran-Arap yakınlaşmasının Türkiye'yi içine almasını ya da Türkiye-Arap yakınlaşmasının İran'ı kapsamamasını ciddi

¹⁰⁷ Atilla Sandıklı, **Santraç Tahtasında İran**, Tasam Yayınları, 2007.

¹⁰⁸ GökhanÇetinsaya, "Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk İran İlişkileri", **Atatürk Araştırma Dergisi**, Cilt:48 Sayı: 773 (2000).

manada istememektedirler. Elbetteki bu durumun asıl nedeni Batı'nın Ortadoğu'da olan dolaylı egemenliğini bitirebilme olasılığıdır.¹⁰⁹ 11 Eylül sonrasında Amerika'nın Afganistan ve Irak'taki işgal girişimleriyle birlikte Afganistan'da Taliban ve Irak'ta Saddam yönetimlerinin bertaraf edilmesi sonucu İran'a ciddi manada yeni bir bölgesel etki alanı oluşmuştur.¹¹⁰ Amerika Birleşik Devletleri'nin hedefi, ABD menşeli oluşan farklılaşımardan İran'ı hariç tutmak ya da etkisini minimize etmektir (Matthieu Anquez, 2008). Batılı kuvvetlerin İslam milletinin ittifakını gerçekleştirme gücüne sahip ülkeler üzerindeki siyasetleri genelde İran'ın Arap devletleri ve Türkiye ile stratejik ilişkiler kurmasını önlemeye yöneliktir.

Batı'yla Ortadoğu ülkelerinin çok yönlü ilişkilerinde bilhassa ABD - İran bağlamında kuşkusuz Türkiye stratejik öneme sahiptir. Türkiye de Ortadoğu ve Balkanlarda bölgesel bir güç olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. İran'la olan ekonomik ilişkilerini geliştirme durumu da esasında bu hedefe hizmet etmektedir. Bu konjektürde İran ve Türkiye'nin ticaret hacmi ciddi manada genişlemektedir. Türkiye, İran ve Azerbaycan başta olmak üzere doğusunda yer alan ülkelerde bulunan doğalgaz ve petrolün Avrupa'ya ulaşımının sağlanması için kendi topraklarının kullanılmasının taraftarıdır. İran da diğer ülkelere göre daha güvenilir gördüğü Türkiye üzerinden gazının Avrupa'ya taşınımını istemektedir. Yani gerek Türkiye gerekse İran, başta enerji olmak üzere farklı hususlarda bölgesel ittifak kurma gereksinimindedirler. Fakat Türkiye, İran ile olan ilişkilerinde ABD'nin uyguladığı siyasi ve ekonomik baskılara maruz kalmaktadır. Öte yandan Türkiye, İran'dan almış olduğu doğalgazın fiyatını daha aşağılara indirme girişiminde bulunmuş, İran ise bunu İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması koşuluna bağlanmıştır. İran yerel doğalgazının ve Hazar Denizi'nden çıkarılan doğalgazın Türkiye toprakları kullanılarak Avrupa'ya taşınması durumu da Türkiye'ye ciddi manada stratejik ve ekonomik çıkarlar sağlayacaktır. Durum Türkiye açısından bu kadar olumlu olmasına karşın ABD'nin baskısıyla Türkiye bu konunun ayrıca incelenmesini ifade etmiş; bunun sonucunda sonu ne zaman geleceği net olmayan müzakerelerle ekonomik anlaşmalar askıya alınmıştır. Bu konjektürde de ABD ve İran arasında yaşanan veyahut yaşanması muhtemel olan

¹⁰⁹ Elizabeth Picard, *La Nouvelle Dynamique Au Moyen Orient Des Relations Entre L'orient Arabe Et La Turquie*, L'harmattan, 1993.

¹¹⁰ <http://www.azsam.org/modules.php?> Erişim Tarihi: 14.06.2017.

herhangi bir gerginlik Türkiye için çok farklı problem ve krizlerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bu nedendir ki, Türkiye hem bir kriz yaşamamak, hemde ekonomik çıkarlarından olmamak maksadı ile iki güç arasında dengeyi korumaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye bir yandan Batı ile ilişkileri muhafaza ederken öte yandan Ortadoğu ülkeleriyle yeni açılımlar gerçekleştirmektedirler.¹¹¹ Elbetteki bu durum Türkiye'nin jeopolitik konumunun bir sonucu olarak mecburi bir şekilde ortaya çıkmış, jeostratejik hamlelerle oluşturulan denge politikasının göstergesidir.

Nitekim çalışmayla ilgili en nihai sonuca değinmek gerekirse, Türkiye bölgedeki barışın sağlanması için ciddi oranda mücadele veren bir ülke konumundadır. Bu durumun, coğrafi bölgeden ve uluslararası ortamdan kaynaklanan pek çok sınırlayıcı etki altında gelişen Türk-İran ilişkilerinin seyrinde, iki ülke ilişkileri ve bölgesel güvenlik bakımından olumlu yönde sonuçlar meydana getireceği açıktır. Bu duruma ek olarak Türkiye'nin İran'la stabil ilişkilere sahip olmasının ve uluslararası toplum ile İran arasında arabuluculuk faaliyetini gerçekleştirilmesinin oldukça önemli olduğu aşikârdır. Elbetteki bu durum, Ortadoğu'da liderlik vasfını elinde tutmak isteyen Türkiye için farklı kazançların kapısını araladığı gerçeğini beraberinde taşımaktadır. İki ülke arasındaki karşılıklı faaliyetlerin artması, tarihten beri süregelen güvensizlik sorunu için de çözüm oluşturabilir. Arabuluculuk faaliyetleri enerji güvenliği politikası bulunmamasına karşın Türkiye'nin İran'la başta doğalgaz olmak üzere bütün enerji hususlarında oldukça önemli ticaret ilişkisi kurmasını sağlayabilir. Yeni dönemde Türkiye-İran ilişkilerinde, Irak Devleti'nin toprak bütünlüğü hususunda ortak görüş birliğinin oluşması ve terörle mücadele konusunda karşılıklı siyasi iradeye dayalı işbirliğinin gerçekleştirilmek istenmesi, iki ülkenin de kendi iç çıkarları için attığı adımlar olarak görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye ve İran aynı cenahta bulunarak Batı'nın etki alanının dışına çıkıp Batı'dan gelen riskleri ittifak yaparak birlikte engelleme olanağına sahiptirler. Böyle bir ittifak da ancak iki ülkenin tarihsel olarak devam eden güven sorununu gözardı edip birbirlerinin dış politikaları hususunda bilgilenmeleri, bilhassa Türkiye'nin İran'ı tanıyıp toplumsal yargılardan kurtulması, iki ülkenin ortak

¹¹¹ Picard, 1993.

ıkarlarının belirlenmesi ve bu çıkarlarının gerçekleşmesi için gayretlerini birleştirmeleriyle oluşabilir. Arap lkelerinin de İnan-Türkiye eksenine doğru kayması zor olmayacaktır. Nihayetinde çok kutuplu bir Dünya'da bölgesel güç olma mcadesi daha dengeli şartlar içinde gerçekleşecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Abdullah, Nejat. **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çalışması**. İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.

Akşin, Aptülahat. **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Albayrak, Mustafa. "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2005.

Altunışık, Meliha, B. "Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri," Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), **En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul: Boyut Yayınları, 2000.

Altunyuva, Fatih. "Türkiye'nin Sınır Yönetiminin Avrupa Birliği'ne Uyumu". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2008.

Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara: Kronik Yayınları, 1995.

Atay, Erhan. "Türkiye ve Balkan Ülkeleri Arasında Sınır ve Sınır Ötesi Ticaret Üzerine Bir Uygulama". **Yayımlanmamış Doktora Tezi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, İktisat ABD, 2005.

Ateş, Sabri. **The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914**. New York: Cambridge University, 2013.

Atlı, Şevket. "AB'ye Uyum Sürecinde Türkiye'nin Sınır Yönetimi". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Yalova: Yalova Üniversitesi SBE, Uluslararası İlişkiler ABD, 2012.

- Atmaca, Metin. "Politics of Alliance and Rivalry on the Ottoman-Iranian Frontier: The Babans (1500-1851)". **Yayımlanmamış Doktora Tezi**. Albert Ludwigs University of Freiburg, 2013.
- Baldwin, David. **Economic Statecraft, First Published**, Princeton: NJ: Princeton University Press, 1985.
- Bilgin, Vedat. "Ordu, Siyaset ve Demokrasi", **Köprü**, (Güz 1996).
- Bozçalı, Fırat. "The Illegal Oil Trade along Turkey's Borders". **Middle East Report**, Vol. 41 Winter (MER 261-Illicit Crossings), 2011.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach**, New York: Routledge, 2003.
- Cox, Simon. **Are Economic Sanctions Good Foreign Policy?**, Council on Foreign Relations, 2007.
- Çakmak, Cenap. **ABD ve Nükleer İran Krizi: Sorun Ne ve Nereye Gidiyor?**, Tasam Yayınları, 2007.
- Çetinsaya, Gökhan. **"Türk-İran İlişkileri", Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2000.
- Djalili, Mohammad Reza. **Yeni Orta Asya Jeopolitiği / SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına**, Bilge Kültür Sanat - Araştırma - İnceleme Dizisi, 2009.
- Doru, E. "The Role of Europeanization on the Establishment of the Future Turkish Border Guard". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi SBE, 2012.
- Göksoy, İsmail Hakkı. **Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi**, Isparta: Fakülte Kitabevi, 1997.
- Gönlübol, Mehmet ve Sar Cem. **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919. 1938)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1990.

- Gözen, Ramazan. "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri," **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:17 Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.233-268,
- Güllülü, Uğur. "Gürbulak Dilucu ve Türközü Sınır Kapılarından Geçiş Yapan Kişilerin Bu Kapılardan Gerçekleştirilen Ticaretin Boyutu ile İlgili Bilgi Düşünce ve Tutum Araştırması". **Atatürk Üniversitesi Araştırma Projesi**, Erzurum, 2006.
- Güner, Sedat. "Türkiye Sigara Sektöründe Kaçakçılığın Yeri". **Gümrük Dünyası**, Kış, Sayı:48, 2006.
- Gürün, Kamuran ve Meliha Anbarcıoğlu, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar", **Doğu İlleri Dergisi**, III/4, Ankara, 1983.
- İzzetullah, İzzeti. **İran ve Bölge Jeopolitiği**. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Kara, Mehmet. "Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'deki Sınır Ticaretinin Değerlendirilmesi". **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:7, Sayı:3, İzmir, 2005.
- Kardaş, Şaban. "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?", **Akademik Orta Doğu**, Cilt:5, Sayı:2, 2011.
- Katzman, Kenneth. "Iran Sanctions", **Congressional Research Service**, RS20871, 2015.
- Kemal, İnat. "Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *SETA Analiz*, 2015, Temmuz S.132 ss.10-25.
- Klein, Janet. **Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Klimasinska, KasiaandIan Katz. **Useless Rial Is U.S. Goal in New Iran Sanctions, Treasury Says**, Bloomberg Business, 2013.
- Koloğlu, Orhan. **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Ankara, 1979.

- Krüger, Karl. **Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**, (Nşr. Nihat Önel), İstanbul: Yeni Zamanlar Sahaf Yayınları, 1981.
- Kuran, Bülent Serkan. "Türkiye'nin Sınır Komşuları ile Ticari İlişkileri". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, İktisat ABD İktisat Politikası Bilim Dalı, 2006.
- Kün, Ekrem. vd. **Tahıl ve Yemelik Dane Baklagiller Üretimi**. Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, 2005.
- Lakshmanan, Indria. **U.S. Exempts India, South Korea From Iran Oil Sanctions**, Bloomberg Business, 2012.
- Mansel, Philip. **Sultanların İhtişamı**, İstanbul: Everest Yayınları, 1998.
- Mansfield, Peter. **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**. İstanbul: Sander Yayınları, 1975.
- Marie-France, Chatin. "Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye", **Radio France Internationale (RFI)**, 2012.
- Matthieu, A. **La Strategie De L'iran Entre Puissance Et Mémoire**, Tempora, 2008.
- Morgan, T. Cliftonand ve Valerie L. Schwebach. "Fools Suffer Gladly: TheUse of Economic Sanctions in International Crises", **International Studies Quarterly**, Vol. 41, No.1, 1997, pp. 27-50.
- Ongun, Fatma. Gökçen. "Türkiye Kara Sınır Kapılarının Yap İşlet Devret Modeli ile Modernizasyonu". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Kırıkkale Üniversitesi, SBE İşletme ABD, 2009.
- Orhan, Osman Zekayi. **Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**. İstanbul: İTO Yayınları No.2000-27, 2000.

- Özcan, Mesut. "Border Concept and the Middle Eastern Borders: The Case of Iraq".
Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE,
2002.
- Özcan, Mesut. **Sorunlu Miras Irak.** İstanbul: Küre Yayınları, 2003.
- Özey, Ramazan. **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası.** İstanbul: Aktif
Yayınevi, 2009.
- Özey, Ramazan. **Günümüz Dünya Sorunları.** İstanbul: Pegem Yayınları, 2017.
- Özey, Ramazan. **Ortadoğu'nun Jeopolitiği.** İstanbul: Pegem Yayınları, 2017.
- Özey, Ramazan. **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği.** İstanbul: Aktif Yayınları, 2002.
- Özgiray, Ahmet. "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1919-1938)"
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, XI/33, ss.687-688.
- Öztürk, Nurettin. "Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi, Ekonomik Etkileri,
Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,**
Cilt:2, Sayı:3, 2006.
- Picard, Elizabeth. **LaNouvelle Dynamique Au Moyen Orient Des Relations Entre
L'orient Arabe Et La Turquie,** L'harmattan, 1993.
- Polat, Aslan. **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem 21, Cilt:24, Yasama Yılı 2, 27 Ocak,
2000.
- Sander, Oral. "Türkiye ve Ortadoğu", **Oral Sander, Türkiye'nin Dış Politikası,**
Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Sandıklı, Atilla ve Kenan Dağcı, **Satranç Tahtasında İran.** Tasam Yayınları, 2007.
- Savaşeri, İbrahim. Uğur. "AB Entegre Sınır Yönetiminin Türkiye'nin Sınır Güvenliğine
etkisi ve Yeniden Yapılandırma Çalışmaları". **Yayımlanmamış Yüksek
Lisans Tezi,** Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü,
Uluslararası İlişkiler ABD, 2014.

- Sönmez, Muammer. **Sınır ve Kıyı Ticareti**. Erzurum: Yaylacık Matbaası, 1995.
- Sönmezoğlu, Faruk. **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- Şahin, Bahattin. "Biyometrik Verilerin Pasaport ve Sınır Kapılarında Uygulanması ve Bir Model Önerisi". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Beykent Üniversitesi SBE, 2012.
- Tan, Mustafa. ve Altundal. Fuat. **Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu**. İstanbul: İTO Yayınları, 2008.
- Taşpınar, Ömer. "Turkey's Middle East Policiesbetween Neo-Ottomanism and Kemalism," **Carnegie Papers**, no.10, 2008.
- Tuğ, Yonca. **Antep Fıstığı Raporu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Araştırma**.Ankara: Planlaman ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını, 2002.
- Turan, İlker. **Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar**, İstanbul: Belediye İş Sendikası Yayınları, 1987.
- Türkmen, İlter. **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası**, İstanbul: BİLGESAM Yayınları, 2010.
- Yergin, Haluk. "Ortadoğu Sınır Ticaretinin Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi Ekonomisine Etkileri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 2001.
- Yeter, Ferhad. "Bölge Ekonomisine Katkısı Bağlamında Sınır Ticaret Merkezleri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Edirne: Trakya Üniversitesi SBE, 2012.
- Yılmaz, Nurhan. "Cilvegözü Sınır Kapısının Ortadoğu'daki Önemi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2003

Yılmaz, Türel. "**Türkiye'nin Orta Doğu'daki Sınır Komşuları ile İlişkileri (1970-1997)**", Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, 1997.

Bültenler, İstatistikler, İnternet ve Araştırmalar:

Al- Jazeera. "Geçmişten Günümüze Türkiye - İran İlişkileri", Ortadoğu, 2014.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1-III) III, Ankara 1997, ss.43-45.

Bayer, Yalçın. "Fıstıkçılığımız Can Çekişiyor", **Hürriyet**, 24 Şubat 1999.

Benli, Ayşe Oya. **Komşu ve Yakın Pazarlar. Dış Ticaret Güncel**, Ankara: İGEME, 2004.

Botaş, **2015-2019 Stratejik Plan**, 2015.

Cine-Tarım Dergisi, "TMO Alımları Çeltik Üreticisini Sevindirdi", Sayı: 57, Nisan 2004.

Cumhuriyet Arşivi 14/7/1934; 261.759..10.

Cumhuriyet Arşivi 2/11/1932; 31.68..10.

Cumhuriyet Arşivi 20/11/1928; 261.755..15.

Cumhuriyet Arşivi 20/11/1929; 6.56..6.

Cumhuriyet Arşivi 23/5/1934; 45.35..5.

Cumhuriyet Arşivi 25/10/1927; 26.58..17.

Cumhuriyet Arşivi 29/11/1928; 261.755..18.

Cumhuriyet Arşivi 5/9/1926; 20.57..4.

Cumhuriyet Arşivi 6/9/1930; 248.675..17.

Cumhuriyet Arşivi 9/10/1929; 5.50..6.

Cumhuriyet Arşivi 17/5/1926; 19.34..3.

Cumhuriyet Arşivi 21/12/1943; 262.763..45.

Cumhuriyet Arşivi 22/3/1943; 262.763..40.

Cumhuriyet Arşivi 27/4/1932; 27.30..2-3.

Cumhuriyet Arşivi 27/8/1929; 230.547..4.

Cumhuriyet Arşivi 29/12/1934; 50.88..17.

Cumhuriyet Arşivi 30/12/1934; 24.81..20.

Cumhuriyet Arşivi 30/4/1936; 64.36..15.

Cumhuriyet Arşivi 5/1/1944; 262.763..46.

Cumhuriyet Arşivi 8/8/1932; 261.757..24.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), "Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi", Haziran 2016

FactSheet."Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA)", U.S. Department of State, 1 Temmuz 2010.

FAO, Agricultural Data, 2002.

Fisher, Max. "Iran's next president, Hassan Rouhani, seen as best hope for ending nuclear stand and off with West", **The Washington Post**, 2015.

Keskin, Arif. **Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası**, 2017, <http://www.azsam.org/modules.php?>

Keskin, Arif. **Pragmatizmin Çöküş Sinyalleri**. 2017, <http://www.asam.org/tr>.

McCoy, Alexander ve Jacqueline Lopour. "The bestreason for Iran deal? The West willlearn where to drop bombs", **Reuters**, 30 Eylül 2015.

Resmi Gazete, Bakanlar Kurulu Kararı Eki, (21.02.1985 tarih ve 18673 sayılı)1985.

Rogers, Paul. **Military Actions Against Iran: Impact and Effects**. Oxford Research Group, 2010.

Sabet, Farzan. **Iran's conservative sonsensus on the nucleardeal**. The Washington Post, 2015.

Sinkaya, Bayram. "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", **SETA Analiz**, Sayı:53, Nisan 2012.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016, Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi.

Ünver, Akın.(2015). "İran-Batı Uzlaşması ve Türkiye'nin Enerji Rüyası". **Al Jazeera Türk**

Yavuz, Celalettin. (2014). "Türkiye-İran İlişkileri Stratejik Ortaklıktan Çatışmaya: Füze Kalkanı'ndan PKK ve Karayılan Olayına", **TÜRKSAM**, 24.12.2014.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	Hüseyin AKÇELİK
Doğum Yeri	İspir-Erzurum
Doğum Tarihi	10\12\1980

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Coğrafya

YABANCI DİL BİLGİSİ	
İngilizce	Başlangıç
Arapça	Başlangıç

İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurum	Semiha Şakir Anadolu Lisesi
Görevi/Pozisyonu	Öğretmen
Tecrübe Süresi	14 yıl

KATILDIĞI	
Kurslar	MTSK Yetki Belgesi Kursu, İzcilik Kursu
	Fatih Projesi Akıllı Tahta Uygulamaları Kursu

İLETİŞİM	
Adres	Esentepe Mah.Milangaz Cad.No:13\b Daire 9 Kartal-İstanbul
E-mail ve Telefon	akcelikhuseyin@gmail.com 0532 420 39 24